m_educ_2025_105

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти

Формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення засобами дидактичних ігор

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:
студентка 2 курсу, 627 групи
Беспалько Ганна Михайлівна

Керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Костик Л.Б.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № ___ від « » _____ 2024 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Олійник М.І.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Беспалько Г.М. Формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення засобами дидактичних ігор. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» зі спеціальності 016 Спеціальна освіта. Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 88 с.

У кваліфікаційній роботі розглянуто поняття граматично правильної будови мовлення та особливості мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ); описано характерні прояви граматичних порушень у дошкільників із ЗНМ та їх вплив на мовленнєву діяльність; визначено можливості використання дидактичних ігор як ефективного засобу корекційної роботи; доведено доцільність і результативність застосування ігрової діяльності для формування граматичних навичок; розроблено комплекс дидактичних ігор, спрямованих на розвиток граматично правильної будови мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Ключові слова: дошкільники, загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ), граматично правильна будова мовлення, формування мовлення, дидактичні ігри, розвиток мовлення, корекційна робота.

ABSTRACT

Bespalko H.M. Formation of Grammatically Correct Speech Structure in Preschool Children with General Speech Underdevelopment Using Didactic Games. – Manuscript. Qualification work for obtaining the degree of Master of Higher Education in the specialty 016 Special Education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2024. 88 p.

The qualification work examines the concept of grammatically correct speech structure and the features of speech development in children with general speech underdevelopment (GSU); describes the characteristic manifestations of grammatical disorders in preschool children with GSU and their impact on speech activity; identifies the potential of using didactic games as an effective means of corrective work; proves the feasibility and effectiveness of using play activities to develop grammatical skills; and develops a set of didactic games aimed at fostering grammatically correct speech structure in preschool children with GSU.

Keywords: preschoolers, general underdevelopment of speech (GUS), grammatically correct speech structure, speech formation, didactic games, speech development, corrective work.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторівмають посилання на відповідне джерело._____Г.М. Беспалько

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ 8

1.1. Особливості нормотипового розвитку мовлення у дітей дошкільного віку 8

1.2. Роль ігор у розвитку мовлення дошкільників 17

1.3.Порушення правильної граматичної будови мовлення у дітей із ЗНМ 25

1.4.Особливості навчання граматики дітей із загальним недорозвиненям мовлення 32

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ ІІІ РІВНЯ 40

2.1. Характеристика методики діагностики граматичної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ 40

2.2. Аналіз результатів дослідження 51

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ ІЗ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ ІІІ РІВНЯ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР 55

3.1. Розробка дидактичних ігор для формування граматично правильної будови мовлення 55

3.2. Ефективність використання дидактичних ігор для формування граматично правильної будови мовлення дітей із ЗНМ ІІІ рівня 63

3.3. Рекомендації щодо використання дидактичних ігор в навчально-виховному процесі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення 68

ВИСНОВКИ 73

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ **76**

ДОДАТКИ 82

ПЕРЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗНМ загальне недорозвинення мовлення

НЗНМ нерізко виражене недорозвинення мовлення

ЦНС центральна нервова ситема

ЗДО заклад дошкільної освіти

ІРЦ інклюзивно-ресурсний центр

ЕГ експериментальна група

КГ контрольна група

ВСТУП

Однією з пріоритетних задач сучасної спеціальної освіти є формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ). Цей аспект розвитку є критично важливим для забезпечення гармонійного становлення мовленнєвої та пізнавальної діяльності дитини, що, в свою чергу, створює основу для її успішної соціальної адаптації та подальшого навчання. Недорозвинення мовлення значно ускладнює оволодіння дитиною лексико-граматичними категоріями, ускладнює засвоєння синтаксичних конструкцій та значно обмежує її можливості у спілкуванні з однолітками та дорослими.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій показує, що питання формування граматично правильного мовлення у дітей дошкільного віку є складним та багатогранним. Цією проблематикою займалися представники різних наукових напрямів, серед яких психолінгвісти, лінгвісти, педагоги, методисти, дефектологи та психологи (Андрусишина Л.Є., Бущак О.О., Богуш А.М., Брушневська І.М., Дарда С.М., Калмикова Л.О., Крутій В.Л., Рібцун Ю.В., Марченко І.С., Малярчук А.Я., Трофименко Л.І., Савінова Н.В., Соботович Є.Ф., Шеремет М.К. та ін.) [1; 5; 6; 9;12;18; 23; 29; 30; 39; 44; 47;59].

Праці дослідників таких як: Богуш А.М., Бабенко О.М., Дмитренко О.С., Крутій В.Л, Кошель А.П., Кольцова І.В., Луцан Н.І., Мельник І.В., Савінова Н.В., Сушко І.В. присвячені використанню гейміфікації як ефективному засобу навчання мови й засвоєння дітьми граматичної складвої мовлення у навчальних закладах [4; 7; 16; 23; 28; 42; 44].

Традиційні підходи, які все ще широко застосовуються в дошкільних навчальних закладах, здебільшого спрямовані на розвиток мовлення дітей шляхом збільшення кількості лінгвістичних одиниць, що вводяться в їх мовленнєву практику.

Сучасна логопедична практика пропонує різноманітні методи та підходи до корекційної роботи, однак саме використання дидактичних ігор у логопедичній роботі є особливо ефективним, оскільки ігрова діяльність є

провідною формою діяльності дошкільників. Дидактична гра сприяє не тільки розвитку мовлення, а й забезпечує індивідуальний підхід, враховуючи особливості кожної дитини, стимулюючи її пізнавальну активність, інтерес до навчання, розвиток мислення, пам'яті та уваги. Завдяки грі діти навчаються застосовувати граматичні правила у практичних мовленнєвих ситуаціях, що полегшує засвоєння граматично правильної мовленнєвої будови.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних корекційних методів, що забезпечують засвоєння дошкільниками граматичних правил та покращення їх мовленнєвої активності. Формування граматичної складової мовлення дитини здійснюється лише на основі певного рівня когнітивного розвитку дитини.

На нашу думку ігрові технології є тією формою навчання, що забезпечує практичне використання знань, які діти отримують в освітньому процесі і в умовах сім'ї. Використання дидактичних ігор у цьому контексті вимагає теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки, що обумовлює значущість цієї роботи як для теорії спеціальної педагогіки, так і для практики логопедичної роботи з дітьми із ЗНМ.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня шляхом застосування дидактичних ігор, а також розробці та апробації відповідного дидактичного матеріалу для підвищення ефективності корекційного процесу.

Об'єктом дослідження є процес корекції мовленнєвого розвитку дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня.

Предметом дослідження є методи та засоби формування граматично правильної будови мовлення дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня засобами дидактичних ігор.

Гіпотеза дослідження. Застосування спеціально розроблених дидактичних ігор сприяє ефективному формуванню граматично правильної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ, що виявляється в покращенні рівня

засвоєння граматичних категорій (відмінків, узгодження, словотворення), збільшенні обсягу активного словника та зменшенні кількості граматичних помилок у їхньому мовленні.

Завдання дослідження:

1. Вивчити теоретичні аспекти розвитку граматично правильної будови мовлення дітей із ЗНМ.
2. Визначити особливості навчання граматики дітей із ЗНМ.
3. Проаналізувати ефективність використання дидактичних ігор для формування граматично правильної будови мовлення дітей із ЗНМ ІІІ рівня.
4. Розробити та апробувати відповідний дидактичний матеріал для підвищення ефективності корекційного процесу.

У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів**: *теоретичні:* аналіз і синтез наукової, спеціальної літератури з проблем дослідження; *емпіричні:* педагогічні спостереження, аналіз анамнестичних даних, педагогічний експеримент констатувального та формувального характеру; *статистичні:* методи кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Базами проведення дослідження стали заклади дошкільної освіти: ЗДО № 52, ЗДО № 41, ЗДО№ 33, Чернівецький міський інклюзивно-ресурсний центр №3 Чернівецької міської ради.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана за клопотанням КУ «Чернівецький міський інклюзивно-ресурсний центр №3» (http://surl.li/ymcvgm).

Практичне значення. Дана магістерська робота спрямована на розробку та апробацію дидактичних ігор, що дозволяють досягти більш високих результатів у формуванні граматичних навичок у дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня, а також сприяє розширенню наукових знань у галузі спеціальної освіти та логопедії.

Структура роботи складається з вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, загальною кількістю 61 та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ

1.1. Особливості нормотипового розвитку мовлення у дітей дошкільного віку

Мова є головним засобом спілкування та взаєморозуміння між людьми. Володіння рідною мовою та вміння нею користуватися впливають на внутрішню культуру, моральні цінності особистості, на її суспільні та естетичні ідеали. Тому становлення особистості неможливе без знання рідної мови, яка є основою для навчання і виховання дітей в освініх закладах.

«Мова – це складна функціональна система, що базується на системі знаків, яка слугує засобом для людського спілкування і мислення. Вона є суспільно необхідним і історично зумовленим соціально-психологічним явищем» [59].

Ми розглядаємо мовлення дитини з різних точок зору, зокрема з лінгвістичної, психологічної та психолінгвістичної перспектив. Лінгвістичний підхід передбачає дослідження опанування лексичної, граматичної, фонетичної складової мовленя, інтонаційної її виразності. З психологічної точки мовлення вивчається як взаємодія різних компонентів психіки, оскільки воно займає ключову роль у психічному розвитку особистості й розглядається як процес, що пов’язаний із пізнавальними функціями. Психолінгвістика аналізує мовленнєву діяльність як психічний процес, що включає етапи сприймання, розуміння та породження мовлення.

На думку більшості науковців, через основні функції мови: пізнавальну, комунікативну, та регулятивну, здійснюється зв'язок дитини із зовнішнім світом.

Так А. Богуш вказує на тісний взаємозвязок всіх функцій мови й небхідності враховувати поліфункціональність мови у навчально-мовленнєвій діяльності дітей дошкільного віку[6].

Розвиток мовлення є одним із ключових компонентів психічного та соціального розвитку дитини дошкільного віку, адже саме мовленнєві здібності визначають можливості дитини у спілкуванні, пізнанні навколишнього світу, формуванні уявлень, мислення та особистості в цілому. Відповідно до загальноприйнятих норм, формування мовлення відбувається поетапно і включає розвиток фонетичної, лексичної, граматичної і синтаксичної структур, що дозволяє дитині використовувати мовлення у всіх сферах життя та діяльності.

Формування звукової сторони мовлення у дітей відбувається поступово і залежить від віку, фізіологічних і психічних особливостей розвитку. На початку дошкільного віку (від трьох до чотирьох років) дитина зазвичай оволодіває основними звуками рідної мови. У нормотиповому розвитку спостерігається прогрес у правильній артикуляції та диференціації звуків, що є важливими передумовами для формування чіткого та зрозумілого мовлення. За даними сучасних досліджень, більшість дітей до п’яти років можуть правильно вимовляти всі звуки рідної мови, за винятком деяких складних для артикуляції (наприклад, шиплячих та звука [р]) [9].

Оволодіння фонетико-фонематичною стороною мовлення відбувається завдяки складній системі психічних операцій з фонологічними одиницями мови, що поступово розвиваються. Це включає акустичний та кінестетичний аналіз звукового складу слова, яке дитина спершу сприймає, а згодом відтворює на рівні імітації (сенсорний рівень сприйняття). Далі, дитина виділяє постійні смислорозрізнювальні (фонологічні) ознаки звуків мовлення та розрізняє звуковий склад слів за цими ознаками (фонематичне розрізнення) (перцептивний рівень сприйняття). Важливими етапами також є запам’ятовування рухового та звукового образу слова і його співвіднесеність із відповідним значенням, коли дитина встановлює зв’язок між звуковими образами слів і відповідними явищами дійсності (смисловий рівень сприйняття) [38].

Звуковимовний розвиток впливає на становлення фонематичного слуху — здатності дитини розрізняти близькі за звучанням звуки. Це має велике значення для подальшого оволодіння письмовою мовою і є фундаментом для успішного навчання в школі.

Словниковий запас у дошкільників розширюється швидкими темпами завдяки активній взаємодії з дорослими та оточуючими. У віці від трьох до п’яти років дитина інтенсивно поповнює свій словниковий запас, засвоюючи нові поняття, які стають основою для узагальнення та категоризації предметів і явищ. До шести років дитина оволодіває базовим словниковим запасом, що охоплює основні сфери діяльності та інтересів: побут, природу, соціальну взаємодію [47].

Зокрема, важливу роль у розвитку лексики відіграє інтерес дитини до нових понять і об’єктів, а також активна позиція дорослих у збагаченні мовленнєвого середовища. У нормотиповому розвитку дитина на цьому етапі вже починає використовувати більш складні поняття, починає розрізняти синоніми та антоніми, вчиться формувати розширені лексичні конструкції.

Граматичний розвиток включає засвоєння морфологічних та синтаксичних правил рідної мови. У нормотиповому розвитку дошкільник поступово опановує основні граматичні категорії: відмінки, числа, роди, види дієслів. Дитина вчиться правильно узгоджувати слова в реченнях, оволодіває правилами побудови фраз та речень. Важливим показником є використання простих і поширених речень, а також конструкцій із підрядними реченнями, що свідчить про перехід на більш високий рівень мовленнєвого розвитку.

На рівні синтаксису у дітей дошкільного віку формується здатність будувати розгорнуті висловлювання, що дозволяє виражати власні думки та почуття у більш деталізованій формі. Цей аспект розвитку тісно пов'язаний із загальним пізнавальним розвитком, зокрема з розвитком логічного мислення та розуміння причинно-наслідкових зв’язків [34].

Особливістю нормотипового розвитку мовлення у дошкільників є поступове становлення комунікативної функції. Мовлення виконує не тільки

номінативну функцію, а й стає засобом вираження емоцій, взаємодії з оточуючими, вираження власної думки та реагування на думки інших. Діти на цьому етапі активно освоюють етикетні формули, правила мовленнєвого етикету, вчаться слухати і відповідати співрозмовнику, що є важливою складовою соціального розвитку [51].

Мовленнєва діяльність одночасно сприяє засвоєнню мовних знань дитиною та забезпечує можливість комунікації. Цей дуальний характер мовленнєвої діяльності дозволяє науковцям розділити її на два ключові аспекти: мовний (лінгвістичний) та комунікативний. Обидва аспекти тісно пов’язані між собою і поступово розвиваються в процесі онтогенезу. Відомо, що формування мовлення відбувається через розвиток складної системи мовленнєвих механізмів, до яких входять загально-функціональні механізми (мислення, пам'ять, увага) та спеціалізовані мовленнєві механізми (аналіз та синтез за участі слухових і мовленнєворухових аналізаторів, симультанний і послідовний аналіз та синтез) [59].

Як зазначає Трофименко Л.І., ці механізми забезпечують опанування семантичного змісту мовних знаків (лінгвістичний аспект мовленнєвої діяльності), а також процеси сприйняття й передачі вербальної інформації (комунікативний аспект мовленнєвої діяльності) [46].

Мовленнєвий розвиток дитини проходить кілька основних етапів, кожен з яких має власні особливості:

Підготовчий етап — до 1 року;

Переддошкільний етап — до 3 років;

Дошкільний етап — до 7 років;

Шкільний етап — до 17 років.

Важливо підкреслити, що успішне формування комунікативної функції можливе лише за умови включення дитини у соціальні взаємодії. Тому велике значення має активна участь дорослих у створенні ситуацій, де дитина зможе використовувати своє мовлення у реальних життєвих ситуаціях.

Формування мовленнєвої діяльності дитини відбувається поступово і вимагає тривалого періоду розвитку. Становлення зв'язного мовлення йде в ногу з розвитком мислення, ускладненням дитячих видів діяльності та розширенням форм взаємодії з іншими людьми. Соціальна функція мови починає проявлятися, коли мова стає засобом спілкування: дитина починає розуміти звернені до неї слова та використовувати мову для вираження своїх думок і почуттів. Уже на першому році життя, в підготовчому етапі мовленнєвого розвитку, у процесі емоційного спілкування з дорослими закладаються основи майбутнього зв'язного мовлення [27].

Сформованість таких операцій, як практичний морфологічний аналіз, співвіднесення морфем із їх значенням, утворення слів за аналогією, перенесення значень і генералізація, є показником оволодіння дитиною граматичними аспектами мовлення [56].

Нормативні показники розвитку мовлення є загальними орієнтирами, однак кожна дитина розвивається індивідуально, що залежить від багатьох факторів, таких як генетичні схильності, мовленнєве середовище, педагогічний вплив, мотивація до навчання тощо. Розвиток мовлення може відрізнятися за темпами та послідовністю у різних дітей, але в межах вікової норми [7].

У Базовому компоненті дошкільної освіти визначені основні положення, які передбачають вимоги до мовленнєвої готовності дітей переддошкільного та дошкільного віку. Нормативний вік формування правильного усного мовлення – від 3 до 5 років. У програмі «Дитина в дошкільні роки» (за редакцією К. Крутій) визначаються зміст та вимоги до мовного та мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку:

«**У три роки** показники мовленнєвої компетентності передбачають:

- правильне, чітке вимовляння всіх головних і приголосних звуків, крім шиплячих [ж, ч, ш] та [р], зникає загальна помякшеність мовлення;

- у словнику дитини, який складає 1000-1300 слів, є всі частини мови (окрім прислівників і дієприслівників), вживаються запитання «для чого?», «навіщо?», «кому?»;

- спілкування простими, поширеними, складносурядними та сладнопідрядними реченнями зі сполучниками та сполучними словами, але часом вони аграматичні;

- правильне вживання більшості відмінкових закінчень; у мовленні трапляються граматичні помилки, спостерігаються яскраво виражені випадки словотворення; основною формою спілкування є діагологічне мовлення між дитиною, дорослим та іншими дітьми, проте переважає ситуативне мовлення (дитина розповідає побачене і пережите фразами, реченнями, які перемежовуються словами «там», «тут», «ось», «цей» або діями чи жестами);

- за допомогою запитань дорослого відтвореня змісту казки, оповідання, розповіді, сюжетного малюнка.

У чотири роки показники мовленнєвої компетенції передбачають:

- об`єм словника до 1800-2000 слів, проте переважають іменники (до 50%) та дієслова (до 30 %);

- правильне вживання роду та числа іменників, засвоєння закінчення родового та знахідного відмінків, кличної форми; правильне вживання теперішнього, минулого та майбутнього часів дієслів та наказової форми дієслова; ступенів порівняння прикметників, займенників;

- складання за допомогою дорослого (підказування слів, речень) описові розповіді з 3-4 речень (про іграшки, овочі, фрукти, власні дії та дії товаришів з питальною та окличною інтонацією, а також сюжетні відповіді- розповіді за змістом сюжетної картини; переказування за допомогою запитань добре знайомих казок; знання напам'ять віршів, загадок;

- чітке і правильне вимовляння голосних та приголосних звуків (крім [р]);

- диференціація як далеких, так і близьких фонем у словах, володіння навичками розмовного мовлення, підтримування розмови, висловлення бажання, прохання, думок простими поширеними та складними реченнями.

У п`ять років показники мовленнєвої компетенції передбачають:

- словник становить 2200-2500 слів; у активному словнику є узагальнюючі слова, абстактні поняття; правильне використання багатозначних слів; легке добирання синонімів, антонімів, класифікація предметів за ознаками, властивостями, знання прислів'їв, загадок, скоромовки, приказок;
- утворення нових граматичних форм за допомою префіксів, суфіксів та інших частин мови; будування речення різного типу: прості, складносурядні та складнопідрядні зі сполучниками, сполучними словами. прямою мовою;
- використання фразеологічних зворотів відповідно до ситуації, звуконаслідувальних слів; вживання форми словесної ввічливості, мовленнєвого етикету (в ситуаціях вітання, прощання, знайомства, подяки, вибачення);
- оволодівання правильною вимовою всіх звуків рідної мови, у тому числі шиплячими та звуком [р];
- виділення з тексту слів з потрібним звуком, перший і останній звуки слова.

Дитина інтонаційно вимовляє звук у слові, добирає слова з потрібним звуком, диференціює поняття «звук», «слово».

У шість років показники мовленнєвої компетенції передбачають:

- у словнику – 3,5-4 тисячі слів; знання прислів'я, приказки, фразеологізми, вживання їх у нестимульованому мовленні;
- оцінка правильності мовлення (помічає і виправляє граматичні помилки у мовленні своєму, товаришів та дорослих;
- складання описових розповідей різного типу відповідно до композиційної структури, контаміновані (сюжетно-описові). Сюжетні розповіді за малюнками. З власного досвіду, за зразком та планом вихователя; переказує знайомі художні тексти різної складності й композиції за планом вихователя та за частинами; будує діалог на запропоновані теми;
- правильне вимовляння всіх звуків (як голосних, так і приголосних) рідного мовлення, знання і промовляння скоромовки в різному темпі;

- визначення кількості звуків у слові, місця звуку у слові (перший, другий, останній), виділення голосних та приголосних звуків, користування схемою звукового аналізу слів, поділ слова на склади, виділення наголошеного складу» [10].

За твердженням О. С. Трифонової, «на рівні мовних вмінь діє механізм конструювання висловлювання на основі свідомого відбору слів, але з використанням готової схеми граматичної структури фрази, а також механізм конструювання фрази на основі інтуїтивного дотримування граматичних правил-зразків.» [51].

Для нормотипового розвитку мовлення характерні поступові вдосконалення кожного аспекту мовлення, що дозволяє дитині сформувати міцну базу для подальшого навчання в школі та повноцінної соціальної адаптації. Знання цих особливостей є важливим для педагогів, логопедів і батьків, оскільки це дозволяє своєчасно виявляти можливі відхилення від норми та застосовувати необхідні корекційні заходи.

Мовленнєві порушення зустрічаються як у дітей з типовим розвитком, так і у дітей з різними психофізичними особливостями. На розвиток мовлення можуть негативно впливати ураження кіркових та підкіркових структур мозку, зокрема гностичних та моторних зон, а також порушення функцій зору і слуху, інтелектуальні труднощі, несприятливе середовище та умови виховання. У таких випадках можуть порушуватися різні аспекти мовлення: звуковимова, фонематичні процеси, словниковий запас, граматична структура та змістова сторона мовлення.

Як зазначає О. С. Трифоновова, у дошкільників необхідним є розвиток усвідомлення мовлення «для того, щоб на елементарному рівні розкрити перед ними будову мовлення, її форму, звуковий склад слова, словесний склад речення та, крім того, морфологічну і словотворчу структуру слова. Водночас воно сприяє ознайомленню дітей із смисловою структурою мовлення» [51].

Значну увагу привертає науковий підхід Л. Калмикової, згідно з яким «розвиток мовленнєвої діяльності старших дошкільників відбувається з

урахуванням таких аспектів: генетичного, структурно-функціонального та динамічного» [18]. За генетичним аспектом, основною формою мовленнєвої діяльності дітей Л.Калмикова вважає спільну соціальну взаємодію дитини з дорослим. Вона вказує, що розвиток мовлення ґрунтується на інтеріоризації, яка сприяє засвоєнню соціального мовленнєвого досвіду шляхом трансформації спільної соціально-мовленнєвої діяльності у власну мовленнєву активність дитини. В процесі інтеріоризації, за словами Л.Калмикової, відбувається перетворення зовнішнього мовлення у внутрішнє.

«Структурно-функціональний аспект передбачає, що мовленнєва діяльність дітей розподіляється на мовленнєві одиниці — операції та дії, які містять основні характеристики цієї діяльності в цілому. Динамічний аспект дозволяє враховувати в мовленнєвих технологіях механізми, що забезпечують розвиток мовленнєвої діяльності, зокрема настанови (аттітюд), що сприяють її сталості та цілеспрямованості в умовах змінних навчальних ситуацій комунікації» [19].

Калмикова Л.О. також підкреслює, що «залежно від структурного елемента мовленнєвої діяльності, на який спрямована настанова (мета, умови діяльності), важливо враховувати цільовий та операціональний рівні її регулювання. Ці рівні залежать від психодидактичних дій, інструкцій та психотехнік. Цільові настанови забезпечують стабільність мовленнєвої діяльності, навіть у разі її переривання, яке може бути зумовлене труднощами мовленнєвого висловлювання. Операціональні настанови, зі свого боку, активізуються під час виконання мовленнєвих завдань, враховуючи ситуацію комунікації та попередній мовленнєвий досвід дитини у подібних обставинах» [18].

Аналізуючи результати досліджень, можна виділити кілька основних періодів у розвитку мовлення дитини, незважаючи на різноманітні підходи до його періодизації:

І період – формування речень, який поділяється на два етапи:

перший етап – речень з оного слова;

другий етап – речень, які складаються із кількох слів;

ІІ період – період засвоєння граматичної структури речень, що включає три етапи:

перший етап – формування простих граматичних форм;

другий етап – використання різних флексій для вираження синтаксичних зв’язків;

третій етап – засвоєння службових слів;

ІІІ період – період опанування морфологічної системи рідної мови.

Таким чином, розвиток мовлення відбувається поетапно, кожен з яких взаємопов'язаний і залежить від попереднього. Відсутність або затримка у розвитку на будь якому етапі може призвести до затримки або навіть повного випадіння наступної функції мовленнєвого апарату. Органічні ураження головного мозку особливо негативно впливають на розвиток мовлення, при цьому важливими факторами є ступінь порушення, час його виникнення та фізичний розвиток дитини після ураження.

Первинні мовленнєві патології у дітей із ЗНМ затримують розвиток їхніх потенційно збережених розумових здібностей, перешкоджають нормальному функціонуванню інтелекту. Проте з розвитком словесного мовлення і подоланням мовленнєвих труднощів їхній інтелектуальний розвиток наближається до норми.

Отже, нормотиповий розвиток мовлення у дошкільників є поетапним процесом, що включає засвоєння звукової, лексичної, граматичної та комунікативної складових. Кожна з цих складових має свої вікові особливості і впливає на загальний розвиток дитини. Розуміння та врахування цих особливостей має велике значення для забезпечення успішного мовленнєвого розвитку дитини та попередження можливих порушень мовлення.

1.2. Роль ігор у розвитку мовлення дошкільників

На сучасному етапі розвитку освітніх технологій одним із ключових напрямків є впровадження ігрових методів, або гейміфікації. Застосування

ігрових технологій у навчальному процесі сприяє формуванню в дошкільників інтересу до знань, розвитку ініціативності та креативності, а також підвищенню пізнавальної активності.

Хоча впровадження гри як інструменту для покращення результатів у різних сферах діяльності не є новим підходом у багатьох країнах, цей метод отримав назву «гейміфікація». Гейміфікація (англ. «gamification») — це впровадження ігрових елементів і підходів у неігрові контексти для залучення користувачів до вирішення певних задач. Термін був вперше запропонований у 2002 році британським розробником відеоігор Ніком Пелінгом. Використання ігрових елементів у навчанні почалося з 2008 року, а з 2010 року цей підхід набув широкої популярності. На сьогодні гейміфікація є поширеною в багатьох сферах — від освіти до професійної діяльності [20].

Ігрове навчання базується на використанні гри як особливої форми діяльності, яка дозволяє дітям не лише відтворювати реальність, але й розвивати свої особистісні можливості та здібності. У процесі гри важливими є самі переживання, пов'язані з ігровими діями.

Ігрова діяльність є провідною формою активності у дошкільному віці, яка створює сприятливі умови для всебічного розвитку дитини, зокрема для формування мовлення. Саме в процесі гри діти найбільш природно та невимушено засвоюють нові мовленнєві навички, збагачують словниковий запас, опановують лексико-граматичні конструкції та вчаться взаємодіяти з оточуючими. Ігрове середовище дозволяє дітям вільно висловлювати свої думки, використовувати уяву, розвивати креативне мислення, а також закріплювати отримані мовленнєві знання на практиці.

Дослідження ігрової діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення проводили Бабенко О. М., Кольцова І. В., Богуш А. М., Кошель А., Дмитренко О., Мельник І. В., Сушко І.В., Савінова Н.В., Рібцун Ю. В., та інші [4; 16; 20; 31; 39; 41]. Науковці зазначають, що гра стимулює активність та увагу дітей, їхнє бажання спілкуватися та пізнавати нове. Завдяки ігровій діяльності діти можуть використовувати мовлення в різних ситуаціях,

будувати речення, описувати події, розповідати казки та історії. Гра сприяє розвитку зв’язного мовлення, розширенню словникового запасу та встановленню логічних зв'язків між словами.

Гра виступає як інтегративний засіб, що об’єднує мовленнєвий розвиток з пізнавальною діяльністю, розширюючи межі комунікативних можливостей дітей. Важливим аспектом є те, що гра дозволяє дитині набувати досвіду у різноманітних мовленнєвих ситуаціях. Це є підготовкою до реальних життєвих умов, де необхідно вибирати відповідні слова та вирази для досягнення певної мети спілкування. Таким чином, гра допомагає дитині формувати комунікативну компетентність — здатність ефективно взаємодіяти з іншими, використовуючи мовні засоби [43].

Науковці підкреслюють роль ігор у розвитку мовлення:

- Розширення словникового запасу. Ігри, де діти називають предмети, діють та спілкуються, допомагають у розширенні словникового запасу. Наприклад, рольові ігри, де дитина може відігравати різні ролі, дозволяють вивчати нові слова та вирази.
- Розвиток граматичних навичок. Граматичні структури та правила часто вивчаються під час гри, коли дитина формує речення, створює історії або взаємодіє з іншими учасниками гри.
- Артикуляція та звукова вимова. Деякі ігри, такі як ігри-конструктори чи рольові ігри, можуть сприяти правильній артикуляції та вимові звуків через імітацію та повторення слів.
- Розвиток сприйняття та виразного мовлення. Взаємодія з іграшками, виконання завдань та участь у різноманітних іграх розвиває сприйняття та здатність висловлювати власні думки та почуття.
- Сприяння соціальній взаємодії. Ігри сприяють розвитку соціальних навичок, таких як співпраця, взаємодія та розуміння емоцій. Групові ігри вчать дітей спілкуватися та взаємодіяти, використовуючи мовлення.

- Формування навичок читання та письма. Деякі ігри сприяють розвитку попередніх навичок читання та письма, таких як визначення літер, вивчення звуків та створення простих слів.
- Стимуляція творчості та уяви. Ігри розвивають уяву та творчість, що впливає на здатність створювати власні історії, висловлювати власні думки та вигадувати нові слова.

Загальний підхід, який поєднує розвагу та вивчення, дозволяє дітям навчатися мовленнєвим навичкам в природний та захоплюючий спосіб. Ігри створюють сприятливе середовище для розвитку мовлення та вчать дітей ефективно використовувати мову в різних ситуаціях.

Ігри для розвитку мовлення дошкільників можна класифікувати за кількома напрямками:

Сюжетно-рольові ігри: це ігри, що створюють ситуації, близькі до реального життя, і допомагають дітям практикувати мовленнєві форми, які вони використовуватимуть у спілкуванні. Наприклад, ігри на теми "Сім'я", "Магазин" або "Поліклініка" сприяють засвоєнню лексики, що стосується побуту, та формуванню вмінь будувати речення, ставити запитання, відповідати.

Дидактичні ігри: ці ігри спеціально створені для засвоєння певних мовленнєвих норм і правил. Наприклад, ігри на засвоєння звуковимови, поповнення словникового запасу чи відпрацювання граматичних форм. Використання дидактичних ігор сприяє активізації пізнавальної діяльності та стимулює мовленнєву активність дітей.

Ігри з правилами: такі ігри розвивають у дітей здатність слідувати вказівкам, будувати власне мовлення в межах певних умов, що сприяє розвитку контролю над мовленням. Наприклад, ігри "Скажи навпаки", "Склади речення", "Знайди помилку" допомагають дітям краще розуміти структуру мовлення та закріплювати граматичні навички.

Ігри на розвиток фонематичного слуху: такі ігри сприяють розвитку здатності дітей розрізняти звуки, що є важливою передумовою для

правильного оволодіння звуковою структурою рідної мови. Наприклад, ігри типу "Слухай і повторюй", "Впізнай звук" є ефективними для розвитку чіткості і точності мовлення.

Ігри також стимулюють мовленнєву активність дітей, сприяючи бажанню висловлювати свої думки, ставити запитання, вести діалог. У процесі гри діти не лише відтворюють отриману інформацію, але й вчаться творчо підходити до використання мовленнєвих засобів, комбінувати слова і речення, імпровізувати. Така активність є важливою для формування впевненості у своїх мовленнєвих здібностях, що є необхідною умовою подальшого успішного навчання.

Крім того, гра дозволяє створювати ситуації, де діти можуть працювати в команді, співпрацювати, вчитися слухати один одного. Це розвиває не лише мовленнєві, а й соціальні навички, готує дитину до більш складних форм комунікації у школі та в житті.

Ігри мають значну мотиваційну силу: у процесі гри діти зацікавлені не лише у кінцевому результаті, але й у самому процесі, що сприяє природному включенню мовленнєвої активності у повсякденну діяльність. Ця мотивація є важливим чинником у навчанні, оскільки гра дозволяє дитині відчувати радість від досягнення, задоволення від виконання мовленнєвих завдань, стимулює до подальшого вдосконалення своїх мовленнєвих умінь.

Дидактичні ігри — особливий вид ігор за правилами, їх метою є навчання та виховання дітей. Вони спрямовані на вирішення конкретних навчальних завдань і водночас мають виховний та розвивальний вплив.

Виділяють дві форми дидактичної гри як методу навчання :

• Власне дидактична гра, що грунтується на самонавчанні та самоорганізації дітей.

• Гра-заняття (гра-вправа), яка організовується вихователем, який відіграє провідну роль [4].

Структура дидактичної гри включає:

Дидактична задача. Визначається метою навчання і виховання, формулюється педагогом і відображає його навчальну діяльність.

Ігрові дії. Основа гри, яка робить її цікавою для дітей і допомагає вирішувати пізнавальні та ігрові завдання.

Правила гри. Допомагають педагогові керувати грою і спрямовувати дітей на виконання навчальних завдань.

Результат. Підведення підсумків одразу після гри, наприклад, підрахунок очок або визначення переможців.

Виділяють види дидактичних ігор:

Ігри з предметами (іграшками, природним матеріалом). Діти вчаться порівнювати предмети, встановлювати подібності й відмінності, знайомляться з їхніми властивостями (кольором, величиною, формою).

Настільно-друковані ігри. До них належать парні картинки, лото, доміно. Ці ігри сприяють систематизації знань про навколишній світ, розвивають розумові процеси, просторову орієнтацію, кмітливість, увагу.

Словесні ігри. Вогни розвивають мовлення, сприяють уточненню та закріпленню словникового запасу. У дошкільному віці вони розвивають самостійність мислення та активізують розумову діяльність.

Сорокіна А.І. у своїй праці «Дидактичні ігри в дитячому садку» пропонує класифікацію дидактичних ігор за такими типами:

«Ігри-подорожі: Відображають реальні факти і події через елементи загадковості, переборності або цікавості. Вони допомагають дітям звертати увагу на те, що зазвичай залишається непоміченим, додаючи казковий елемент до навчального процесу.

Ігри-доручення: Схожі за структурою на ігри-подорожі, але є простішими і коротшими за тривалістю. Основне завдання полягає у виконанні певних дій, наприклад, "Збери у кошик всі іграшки червоного кольору".

Ігри-припущення: Вони базуються на запитаннях типу "Що було б....?" або "Що б я зробив, якби...?", що спонукає дітей до осмислення наступних дій і встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Ігри-загадки: Розвивають аналітичні здібності, вміння узагальнювати, робити висновки.

Ігри-бесіди: Ґрунтуються на спілкуванні між вихователем і дітьми та між самими дітьми, що надає особливого характеру навчальному процесу».

Рібцун Ю. В. Зазначає: «педагог логопедичної групи (вчитель-логопед, вихователь, інструктор із фізичної культури, музичний керівник), організуючи ту чи іншу гру, повинен:

1) заздалегідь діагностувати рівень розвитку ігрової діяльності кожної дитини за такими показниками:

а) інтерес до іграшок;

б) адекватність їх використання;

в) характер дій (маніпуляції, процесуальні дії, ланцюжок ігрових дій, використання елементів сюжету, вміння організувати сюжетно-рольову гру);

2) проектувати рівень розвитку ігрової, пізнавальної та мовленнєвої діяльності, рівень досягнень як для всієї групи, так і для кожної дитини зокрема;

3) формувати і реалізовувати корекційно-розвивальні, навчально-виховні та пропедевтичні завдання;

4) знати структуру тієї чи іншої гри, умови її проведення:

а) час (вдень, у ранкові чи вечірні години);

б) місце проведення (групова кімната, логопедичний кабінет, спортивна чи музична зала, ігровий майданчик);

в) тривалість (короткотривала – до 5 хв., тривала – 10–15 хв., довготривала – 20–40 хв.);

г) кількість учасників (парна, непарна, не має значення);

ґ) вид групової динаміки (фронтальна, підгрупова, індивідуальна);

д) ступінь рухливості (мала, середня, висока рухливість);

е) форми підведення підсумків (загальний висновок щодо засвоєного чи повтореного навчального матеріалу, позитивна оцінка діяльності дітей);

5) вміти вдало використовувати:

а) види дидактичного матеріалу (іграшки, муляжі, предмети-замінники, посібники, музичні інструменти, нагрудники, наголовники, елементи костюмів тощо);

б) форми мовленнєвого матеріалу (звуконаслідування, забавлянки, домовлянки, заклички, чистомовки, скоромовки, лічилки, загадки, вірші, пісеньки);

в) види попередньої роботи (читання, розгляд ілюстрацій, спостереження, бесіди тощо);

г) відповідну словникову роботу (знайомство з новими словами, пояснення, уточнення їх значення (-ень), закріплення в мовленні);

б) враховувати вікові та індивідуальні психофізичні, мовленнєві особливості та можливості дітей;

7) дотримуватися правил техніки безпеки та гігієни» [41].

Мета логопедичної дидактичної гри — стимулювати дитину до спілкування та мовного вираження. Використовуючи різноманітні дидактичні ігри, завдання та ситуації, можна заохотити дитину до активної участі та ефективно вплинути на розвиток граматично правильного мовлення. На основі ігрової діяльності педагог може застосовувати різні методи та техніки, такі як рольові ігри, пізнавальні ігри та ігри-розповіді. Гравці мають можливість максимально розкрити свої здібності у групі, спілкуючись та спільно розв'язуючи завдання, що сприяє розвитку їхніх комунікативних і мовних навичок.

Таким чином, роль ігор у розвитку мовлення дошкільників є незамінною, оскільки ігрова діяльність дозволяє дитині поступово освоювати мовленнєві навички та інтегрувати їх у реальні життєві ситуації. Ігри забезпечують природний та ефективний процес навчання, сприяють розвитку комунікативної компетентності, збагачують словниковий запас та розвивають синтаксичні й граматичні уміння. Тому використання ігор у мовленнєвому розвитку дошкільників є одним з ключових напрямів у роботі спеціалістів з дошкільної та спеціальної освіти.

1.3. Порушення правильної граматичної будови мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення

Народившись дитина живе та розвивається оточена середовищем, яке складають не лише предмети і явища природи, а й люди, речі, суспільні відносини, культура, мова, наука тощо. Спочатку дитина не говорить, але чує мовлення дорослих, яке до неї звернене, і з часом сама починає активно спілкуватися мовленнєво. За теорією П. Блонського, середовище відіграє ключову роль у мовленнєвому розвитку дитини: воно або сприяє можливості для дитини багато говорити й постійно чути мову дорослих, або ж гальмує цей процес. Отже, якість мовленнєвого середовища безпосередньо впливає на формування мовлення дитини.

«Граматична правильність мовлення дітей раннього віку залежить від мовленнєвих зразків, які вони чують від оточуючих. Трирічна дитина, вживаючи відмінки, форми дієслів та інші мовні конструкції, засвоює їх через приклади, які сприймає з оточення. Тому для успішного мовленнєвого розвитку важливо, щоб у віці двох-трьох років дитина чула правильно побудоване мовлення з достатнім лексичним багатством» [23].

У ранньому дитинстві за короткий проміжок часу (протягом двох-трьох років) дитина засвоює рідну мову, в наслідок здатності нервової системи до наслідування. «Під час нормального мовленнєвого спілкування з оточуючими мовні зв’язки формуються через наслідування і зміцнюються через природне повторення, так звану фізіологічну ехолалію» [27].

Опанування граматичних категорій відбувається за тими ж принципами, що і засвоєння звуків мовлення. Як у першому, так і в другому випадку, розвиток здійснюється під впливом соціальних чинників, проте регулюється правилами, які не можуть бути визначені лише цими чинниками. У цьому процесі також відіграють роль біологічні фактори.

Формування граматичної будови мовлення (словозміни, синтаксичної структури речення) можливе лише за наявності певного рівня когнітивного розвитку дитини. Для оволодіння словозміною дитина спершу повинна

навчитися розрізняти граматичні значення (рід, відмінок, число тощо), оскільки перед використанням мовної форми необхідно зрозуміти її значення. Під час формування граматичної структури мовлення дитина має засвоїти складну систему граматичних правил, аналізуючи мовлення оточуючих, виділяючи загальні граматичні закономірності на практичному рівні, узагальнюючи їх і закріплюючи у власному мовленні. Розвиток морфологічної та синтаксичної систем мови у дитини відбувається в тісній взаємодії. Поява нових словоформ сприяє ускладненню речень, а використання певної структури речення в усному мовленні одночасно зміцнює граматичні форми слова.

У своїй монографії «Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років» академік А. Богуш проводить детальний аналіз наукових досліджень щодо засвоєння граматичної правильності мовлення дітьми дошкільного віку. Для того, щоб оволодіти граматичною структурою рідної мови, дитина повинна навчитися варіювати одне і те саме слово різними способами, а також однаково змінювати різні слова, тобто опанувати флективну систему мови та правильно використовувати відмінкові форми [7].

Автор зауважує, що «вивчення трьох головних частин мови становить різні труднощі: в іменників найскладніший шлях засвоєння закінчень; у дієслів, навпаки, труднощі полягають в оволодінні основами; у прикметників ні основи, ні закінчення не є перешкодою для засвоєння внаслідок їх єдності, й вони засвоюються швидко і без порушень звичних норм; порушення обмежуються лише галуззю словотворення, де спостерігається змішування однозначних суфіксів» [7].

Як зазначає Савінова Н.В., процес оволодіння граматичною структурою мови у дітей проходить нерівномірно. Дитяче мовлення часто супроводжується різними порушеннями та відхиленнями від граматичних норм, які в дошкільній лінгводидактиці відомі як «типові граматичні помилки» [44].

«Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) є складним порушенням, при якому у дітей з нормальним слухом і інтелектом порушуються всі компоненти мови: лексика, фонетика, граматика. Це недорозвинення може проявлятися в різних ступенях, від повної відсутності мовленнєвих засобів до розгорнутого мовлення з окремими елементами лексико-граматичного та фонетичного недорозвитку» [56].

У дітей із ЗНМ спостерігається недостатнє засвоєння граматичних правил рідної мови. Основні труднощі пов’язані з правильним використанням морфологічних категорій (відмінків, родів, чисел), що суттєво впливає на здатність узгоджувати слова в реченні, правильно використовувати дієслівні форми та будувати синтаксичні конструкції. Відсутність цих навичок ускладнює розвиток зв’язного мовлення та порушує загальну структуру висловлювань.

Рівень мовленнєвого недорозвитку може значно варіюватися: від повної відсутності мовленнєвих засобів для спілкування до добре розвиненого мовлення з окремими ознаками лексико-граматичних та фонетичних недоліків. З урахуванням ступеня ЗНМ, прийнято виділяти чотири рівні мовного розвитку:

«Перший рівень мовленнєвого розвитку. Мовленнєві засоби спілкування дуже обмежені. Цей рівень характеризується або повною відсутністю мовлення, або активним словником, що складається з невеликої кількості звуконаслідувань та звукових комплексів. Жести та міміка широко використовуються. Діти застосовують ті самі комплекси для позначення предметів, дій, якостей, інтонацій та жестів, пояснюючи різницю значень. Лепетання може бути сприйняте як однослівні речення, залежно від ситуації. Розуміння граматичних категорій відсутнє, а сприймання мови здебільшого базується на лексичному значенні. Звукова сторона мовлення характеризується фонетичною невизначеністю, кількість дефектних звуків може значно перевищувати кількість правильних. Основною особливістю

цього рівня є обмеження у сприйнятті та відтворенні складової структури слова.

Другий рівень мовленнєвого розвитку. Перехід до цього рівня характеризується підвищеною мовленнєвою активністю дитини. Спілкування здійснюється через постійний, але ще спотворений та обмежений запас загальновживаних слів. Діти диференційовано позначають назви предметів, дій, окремих ознак, можуть користуватися займенниками та простими прийменниками в елементарних значеннях. Вони здатні відповідати на запитання за картиною, пов'язані з сім'єю, знайомими подіями навколишнього життя. Мовленнєва недостатність проявляється в усіх компонентах. Діти користуються простими реченнями з 2-4 слів, словниковий запас значно відстає від вікової норми. Грубі помилки спостерігаються у використанні граматичних конструкцій, змішуванні відмінкових форм, частому використанні іменників у називному відмінку, дієслів у формі 3-ї особи однини та множини теперішнього часу, та інших граматичних аспектах. Фонетична сторона мовлення характеризується багатьма спотвореннями звуків, замінами та змішуваннями. Типовими є труднощі у засвоєнні звуко-складової структури, включаючи перестановки, заміни або пропуски складів.

Третій рівень мовленнєвого розвитку. Цей рівень характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку. Діти користуються всіма частинами мови, правильно вживають прості граматичні форми, намагаються будувати складнопідрядні та складносурядні речення. Покращується звуковимова та відтворення слів різної складової структури. Діти вже без труднощів називають предмети, дії, ознаки, знайомі з життєвого досвіду, можуть вільно розповідати про сім'ю та себе, складають невеличкі розповіді. Проте, детальний аналіз мовлення виявляє недорозвиненість усіх компонентів: лексики, граматики, фонетики. У вільних висловлюваннях переважають прості поширені речення, майже не використовуються складні конструкції. Спостерігаються аграматизми та інші граматичні помилки.

Розуміння мови значно розвивається, але залишається недостатнім у розумінні змін значення слів за допомогою префіксів, суфіксів, розрізненні морфологічних елементів, що виражають число та рід, а також у розумінні логіко-граматичних структур. Недостатній розвиток фонематичного слуху та сприймання призводить до відсутності готовності до звукового аналізу та синтезу слів, що ускладнює оволодіння грамотою без допомоги логопеда.

Четвертий рівень мовленнєвого розвитку характеризується як нерізко виражене недорозвинення мовлення (НЗНМ). У таких дітей, на думку Трофименко, «виявляються незначні порушення всіх його компонентів, що проявляються у відсутності виражених недоліках звуковимови, але має місце лише недостатня диференціація звуків. Характерною своєрідністю є те, що, розуміючи значення слова, дитина не отримує в пам'яті його фонематичний образ і, як наслідок, спостерігається спотворення в різних варіантах: персеверації, перестановка звуків і складів, парафазії, опускання складів, додавання звуків і складів. Млява артикуляція і нечітка дикція залишають враження загальної змазаності мовлення. Творення слів за допомогою суфіксів також викликає значні утруднення. Стійкими залишаються помилки при вживанні: іменників зі зменшено-пестливими суфіксами, іменників із суфіксами одиничності, іменників, що характеризують емоційно-вольовий і фізичний стан об'єктів, присвійних прикметників тощо»»[56].

Граматичні порушення у дітей із ЗНМ проявляються на різних рівнях: у вживанні відмінкових форм, узгодженні слів, побудові речень та використанні словозмінних форм. Основними проблемами, з якими стикаються діти із ЗНМ, є:

1. Порушення вживання відмінкових форм. Діти часто не володіють правильним використанням відмінків, допускають пропуски або заміни відмінкових закінчень, що ускладнює розуміння мовлення. Наприклад, замість правильної форми «друзям» дитина може сказати «другам» або «другах».

2. Порушення узгодження слів за родом, числом і відмінком. Діти із ЗНМ часто роблять помилки у поєднанні іменників з прикметниками,

займенниками та числівниками, що свідчить про недостатнє засвоєння граматичних категорій. Наприклад, дитина може сказати «велика м'яч», «моє мама» замість «великий м'яч», «моя мама».

3. Неправильне використання дієслівних форм. Діти з ЗНМ часто плутають форми дієслів за особами, числом, часом, а також мають труднощі у правильному вживанні дієслівних префіксів. Наприклад, вони можуть вживати форми, типу «я бігати», «ти робив», «ми писала».

4. Складнощі з побудовою речень. Діти із ЗНМ часто використовують спрощену структуру речень, що обмежується лише основними компонентами, такими як підмет і присудок, тоді як додаткові обставини та другорядні члени речення залишаються невжитими. Це обмежує здатність дітей висловлювати більш складні думки і розуміти граматичні зв'язки у реченнях.

5. Труднощі у використанні складних речень. Через недостатній рівень сформованості граматичних умінь діти із ЗНМ зазвичай не вміють правильно будувати складносурядні і складнопідрядні речення, уникають конструкцій із підрядними реченнями, що обмежує їх мовленнєві можливості.

6. Недостатність морфологічного аналізу. Діти із ЗНМ часто не розуміють значення морфем і не вміють аналізувати слова за їх будовою. Це призводить до неправильного словотворення та невірного використання префіксів, суфіксів, що, у свою чергу, порушує граматичну будову речення.

Порушення граматичної будови мовлення у дітей із ЗНМ мають різні причини, зокрема:

• Незрілість мовленнєвої системи. Через недостатнє функціонування центральної нервової системи у дітей із ЗНМ часто спостерігається загальна незрілість мовленнєвих механізмів, що впливає на засвоєння граматичних правил.

• Обмежений словниковий запас. Відсутність достатнього словникового запасу знижує можливості дитини в оволодінні граматичними

правилами, оскільки дитина не має базових слів для створення та варіативного використання речень.

- Незасвоєння мовних узагальнень. Діти з ЗНМ не завжди здатні встановлювати зв’язки між словами у реченні, що веде до проблем з узгодженням слів і правильним вживанням морфологічних форм.
- Недостатній розвиток фонематичного сприйняття. Порушення фонематичного сприйняття ускладнює правильне відтворення та розуміння граматичних структур, адже дитина не розрізняє деякі звукові відтінки, що може впливати на оволодіння граматикою.

Порушення граматичної будови впливає на комунікативну діяльність дітей із ЗНМ. Неправильна граматична будова мовлення у дітей із ЗНМ суттєво ускладнює їх комунікацію та взаємодію з іншими людьми. Через нездатність будувати граматично правильні речення діти часто не можуть чітко передати свої думки, що призводить до непорозумінь у спілкуванні та зниження самооцінки дитини. Крім того, у них виникають труднощі з розумінням складних висловлювань дорослих та однолітків, що може призводити до соціальної ізоляції та обмеження комунікативного досвіду.

Важливо враховувати, що розвиток мовлення - це складний індивідуальний процес, і виявлення та підтримка проблем у ранньому віці може бути ключовим чинником в успішному подоланні цих труднощів у майбутньому. Ранні інтервенції та логопедична підтримка можуть бути ефективними для поліпшення граматичних навичок у дітей з недорозвиненням мовлення.

У початковій дитячій граматиці спостерігається схильність розрізняти форми одного слова переважно за допомогою флексій, тоді як інші засоби спочатку ігноруються. Це призводить до розбіжностей між дитячими та дорослими формами одного й того ж слова. Багато дитячих помилок у відмінюванні іменників виникають через те, що діти створюють форми іменника за загальним правилом, яке вони засвоїли, тоді як у нормативній мові ці форми утворюються складнішими способами, такими як переміщення

наголосу або чергування звуків. У таких випадках дитячі форми відрізняються від нормативних за одним або кількома параметрами. Значну частину помилок можна згрупувати за однією спільною ознакою – уніфікацією основи слова, коли вона набуває однакового звукового вигляду. Внутрішньо-словесна аналогія виступає механізмом, що керує цими процесами, спричиняючи вплив однієї форми слова на іншу.

Нерівномірність у засвоєнні дитиною мовлення є основною причиною граматичних помилок. Мова є механізмом, який регулює мовленнєву діяльність усіх мовців, що нею користуються. Тому неможливо оволодіти мовленням, не знаючи мови, яка його породжує. Дитина здобуває знання мови через мовлення тих, з ким вона спілкується. Цей процес відбувається несвідомо та інтуїтивно. Дитяча мова є спрощеним і узагальненим варіантом нормативної мови, тому більшість помилок дитячого мовлення можна вважати системними, які порушують мовну норму через прямолінійне наслідування системи [47].

Таким чином, порушення граматичної будови мовлення є важливою проблемою для дітей із ЗНМ, оскільки вони ускладнюють комунікацію і призводять до значних обмежень у соціальному житті дитини. Корекційна робота у цьому напрямку вимагає ретельного підходу і залучення спеціальних методик, які спрямовані на розвиток морфологічних та синтаксичних навичок.

1.4. Особливості навчання граматики дітей із загальним недорозвиненим мовлення

Розвиток мовленнєвої функціональної системи вимагає належного дозрівання та роботи центральної нервової системи (ЦНС). Мовлення є одним із потужних чинників розвитку дитини загалом, воно сприяє становленню особистості, впливає на формування вольових якостей, характеру, світогляду та бажань і відображає соціальне оточення, в якому зростає дитина.

Недостатнє формування першої сигнальної системи спричиняє порушення другої сигнальної системи, що відповідає за психічні процеси, такі

як мислення, пам'ять, увага, сприйняття та уявлення. Вивчення наукових джерел та досвіду виховання і навчання дошкільнят зі складними мовленнєвими порушеннями (Л. Андрусишиної, О. Бущак, Н. Кабельнікової, С. Поліщук, Ю. Рібцун, Є. Соботович та ін.) підтверджує, що у таких дітей спостерігаються порушення зорового та фонематичного сприйняття, слухової та зорової уваги, вербальної пам'яті, словесно-логічного та абстрактного мислення, а також емоційно-вольової сфери. Це негативно впливає як на їхній загальний, так і мовленнєвий розвиток [1; 5; 17; 39; 40].

Взаємозв'язок між мовленнєвими порушеннями та іншими аспектами психічного розвитку призводить до специфічних особливостей мислення. Діти мають труднощі у розвитку словесно-логічного мислення і без спеціальної підготовки зіштовхуються з проблемами при оволодінні навичками аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. У більшості таких дітей переважає наочно-дійове мислення, яке потребує безпосередньої взаємодії з предметами. Окрім цього, у них відзначають низький рівень розвитку основних характеристик уваги: недостатня стійкість, розсіяність, обмеженість здатності до її розподілу. Логічна та смислова пам'ять збережена відносно добре, однак вербальна пам'ять та продуктивність запам'ятовування знижені. Вони мають труднощі із запам'ятовуванням складних багатоступеневих інструкцій і відтворенням завдань у правильній послідовності, часто пропускають або забувають окремі елементи. Це може обмежувати їхні можливості щодо розвитку пізнавальної діяльності.

Підготовка до навчання у школі є основним завданням закладу дошкільної освіти, розвинене мовлення свідчить про готовність дитини до школи. У дошкільній педагогіці мовленнєва підготовка розглядається як частина загальної підготовки дитини до школи. Дослідник Л. Калмикова виділяє два аспекти мовленнєвої підготовки: загальну та спеціальну [18].

Спеціальна підготовка включає ознайомлення з основами мови, початкове усвідомлення її знакової природи, формування базових навичок у читанні та письмі, аналіз мовленнєвих явищ та розвиток усвідомленого

мовлення. На п’ятому році життя дитини проводиться цілеспрямована мовна підготовка, що охоплює набуття основних знань про мову та розвиток елементарних навичок читання, письма й аналізу мовних елементів. Впровадження Концепції мовної освіти, Державних стандартів початкової освіти та Базового компонента дошкільної освіти в Україні спрямоване на «розвиток мовної та мовленнєвої компетентності дитини» [3].

Розвиток граматичної компетенції у дітей проходить кілька етапів, і кожен із них характеризується особливими рисами та досягненнями. Важливо зазначити, що ці етапи можуть дещо відрізнятися в кожної дитини, оскільки розвиток мовлення є індивідуальним процесом. Однак загальні етапи можна узагальнити наступним чином:

1. ***Період передмовленнєвого розвитку (0-12 місяців):***

• 0-6 місяців: Дитина реагує на звуки, виробляючи власні звуки (гуління, лепетання,).

• 7-12 місяців: Розпочинається розвиток речових відгуків, перші слоги, виявлення інтересу до мовлення дорослих.

2. ***Початковий етап мовленнєвого розвитку (1-2 роки):***

• 12-18 місяців: Поява перших словесних висловлювань, використання простих слів для вираження потреб та емоцій.

• 18-24 місяці: Збільшення кількості слів у словниковому запасі, формування простих речень.

3. ***Етап розвитку мовленнєвої експлозії (2-3 роки):***

• 2-3 роки: Активний розвиток словникового запасу, початок вживання більш складних речень та виявлення інтересу до оповідань.

4. ***Період граматичного розширення (3-4 роки):***

• 3-4 роки: Використання складних речень, розширення граматичних структур, використання питальних форм.

5. ***Етап розвитку мовної продукції (4-5 років):***

• 4-5 років: Покращення вимови та граматичної коректності, активна участь у бесідах та розширення лексичного запасу.

6. ***Кінцевий етап граматичного розвитку (5-6 років і далі):***

• 5-6 років та далі: Удосконалення мовлення, розвиток навичок читання та письма, вивчення більш складних граматичних конструкцій та активна участь у більш складних бесідах.

Ці етапи є загальними орієнтирами, і важливо пам'ятати, що розвиток мовлення є індивідуальним процесом. Деякі діти можуть досягати певних етапів раніше або пізніше. Підтримка дорослих та стимулююче оточення важливі для сприяння ефективному розвитку мовлення у дітей.

На думку В.Є. Левицького, «для реалізації цих напрямів необхідно використовувати спеціально розроблений алгоритм формування у дітей розумових дій і операцій з мовними знаками у модифікованому та адаптованому варіанті для роботи з дітьми дошкільного віку із ЗНМ II-III рівня (Є.Соботович, Л. Трофименко): визначення спільного у значенні похідних слів; визначення загального звучання словотворчих афіксів; присвоєння значення виділеній морфемі; утворення слів за аналогією; класифікація похідних слів за значенням» [61].

Кабельникова Н. у своїх працях здійснила аналіз етіології, клінічної, лінгвопатологічної та психолого-педагогічної симптоматикики первинного недорозвинення мовлення у дітей; висвітила питання щодо комплексного підходу до діагностики та організації корекційно-розвивального навчання дітей із мовленнєвим недорозвиненням, зробила порівняльну характеристику граматичної будови мовлення різних рівнів мовленнєвого розвитку у дітей із ЗНМ [17].

Андрусишина Л. у своїх дослідженнях показує, що з одного боку, мовленнєвий недорозвиток негативно впливає на інтелектуальний розвиток, що призводить до вторинних порушень мислення та інших психічних процесів. З іншого боку, у дітей із загальним недорозвитком мовлення спостерігається уповільнення темпів психічного розвитку, а також дефіцит або недостатність окремих психічних функцій, що пов'язані з морфо-

функціональними порушеннями у мозкових системах (підкіркових структурах, системах і підсистемах головного мозку) [1].

У дітей із ЗНМ формування лексико-граматичної сторони мови відбувається з великими труднощами. Це уповільнює темп засвоєння граматичних форм, морфологічної та синтаксичної систем, що в свою чергу, негативно впливає на загальний мовленнєвий розвиток. Такі труднощі пов'язані з абстрактністю граматичних значень у порівнянні з лексичними, а також із складною організацією граматичної системи, яка базується на великій кількості правил. Водночас, формування граматичних форм словозміни та синтаксичних одиниць відбувається у дітей із ЗНМ у тій самій послідовності, що й у дітей з нормальним розвитком мовлення.

У таких дітей спостерігається невідповідність між активним та пасивним словниковим запасом. Використання слів в експресивному мовленні, їх актуалізація викликає суттєві труднощі. Словниковий запас обмежений: діти знають мало узагальнюючих слів, рідко використовують антоніми, майже не застосовують синоніми, часто неправильно замінюють слова, допускають парафазії. ЗНМ ІІІ рівня також характеризується специфікою розуміння та використання граматичних форм: недостатнє розрізнення однини та множини іменників, дієслів, прикметників. Діти часто не знають назв основних кольорів та відтінків, допускають граматичні помилки в закінченнях слів, вимовляють їх нечітко або скорочено, та не усвідомлюють власних помилок. Це свідчить про те, що діти більше орієнтуються на лексичне значення слова, ніж на граматичне.

У дітей із ЗНМ ІІІ рівня зустрічаються стереотипні помилки, відповіді часто є випадковими в однотипних завданнях, замість правильних відповідей діти виражають своє емоційне ставлення до зображених предметів і проявляють невпевненість. Використання та розуміння родових форм якісних прикметників також є проблематичними: діти довше ніж за нормою використовують закінчення чоловічого та жіночого роду стосовно середнього. Граматично правильне узгодження закінчень в словосполученнях з іменником

спостерігається лише у половині випадків. Вони також мають труднощі з розрізненням дієслів чоловічого та жіночого роду в минулому часі, часто замінюючи їх на дієслова теперішнього часу, які не позначають родової належності. Діти також недостатньо розуміють і розрізняють дієслова доконаного та недоконаного виду

Навчання граматики дітей із недорозвиненим мовленням вимагає індивідуального та цілеспрямованого підходу. Такі діти можуть мати труднощі у розумінні та використанні граматичних структур, а тому важливо враховувати їхні конкретні потреби та рівень розвитку мовлення, а саме:

1. Індивідуальний підхід: Зважаючи на індивідуальні рівні розвитку та потреби кожної дитини, важливо створювати індивідуальні плани навчання, що враховують їхні сильні сторони та слабкі пункти.
2. Використання ігор та візуальних засобів: Застосування ігор, малюнків, картинок та інших візуальних засобів може полегшити розуміння та використання граматичних конструкцій. Візуальні матеріали можуть служити підтримкою та стимулювати мовленнєву активність.
3. Поступовість: Розглядайте граматичні конструкції поетапно, від простих до більш складних. Поступовий підхід допомагає дітям засвоювати структури мовлення, поступово підвищуючи рівень складності.
4. Практика через використання у реальних ситуаціях: Важливо, щоб діти отримували практичний досвід використання граматичних правил у реальних ситуаціях. Наприклад, розмови, рольові ігри та інші активності, що вимагають комунікації, можуть бути корисними.
5. Застосування різноманітних методів: Використовуйте різноманітні методи навчання, такі як індукція, дедукція, вправи на практику та обговорення текстів. Різнобічний підхід може бути ефективним для різних типів дітей.
6. Стимулювання мовленнєвої активності: Ініціюйте можливості для вираження думок та ідей. Сприяйте мовленнєвій активності, стимулюйте дітей висловлювати власні думки та формулювати речення.

7. Співпраця зі спеціалістами: Співпраця з логопедами, психологами та іншими фахівцями може забезпечити комплексний підхід та додаткову підтримку для дітей із недорозвиненим мовленням.

Навчання граматики - це довгостроковий процес, і важливо створювати позитивне та підтримуюче середовище для розвитку мовлення у дітей.

Логопедична робота залежить від рівня ЗНМ.

При першому рівні ЗНМ акцент робиться на розвитку розуміння мовлення, навичок наслідування, а також на тренуванні зорової та слухової уваги і пам'яті. *При другому рівні ЗНМ* робота спрямована на вдосконалення звукової сторони мовлення, складової структури, просодичних елементів (темпу, ритму, інтонації), розвитку граматичної структури, розширення словникового запасу та формування фразового мовлення. *На третьому рівні ЗНМ* увага приділяється засвоєнню лексичних та граматичних засобів, поліпшенню зв'язного мовлення, корекції звуко вимови та підготовці до навчання грамоті. *На четвертому рівні ЗНМ* усуваються незначні мовленнєві порушення.

Важливо розносторонньо підходити до розвитку граматичної структури мовлення, використовуючи різні методи та прийоми для створення ефективного та цікавого процесу навчання, залежно від рівня ЗНМ.

Як стверджує В.Л.Левицький «заняття з формування лексико-граматичної сторони мовлення поділяються на заняття з формування словникового запасу, зв'язного мовлення та заняття з формування граматичного ладу. Основними завданнями цих занять є розвиток розуміння мовлення; уточнення і розширення словникового запасу; формування узагальнюючих понять; формування практичних навичок словотворення і словозміни; уміння вживати прості розповсюджені речення та види складних синтаксичних структур» [61].

Навчання граматики дітей із ЗНМ має свої особливості, оскільки такі діти часто стикаються з труднощами у формуванні мовленнєвих навичок. Специфіка навчання граматики дітей із ЗНМ включає застосування

поступового та індивідуалізованого підходу, зосередження на фонетичних, сенсорних та когнітивних аспектах мовленнєвого розвитку. Специфіка навчання полягає в наступному:

Повільне засвоєння граматичних структур: Діти із ЗНМ мають труднощі з опануванням морфологічних та синтаксичних правил, що вимагає поступового введення нових граматичних елементів та багаторазового повторення для закріплення матеріалу.

Необхідність візуальної та сенсорної підтримки: Часто для кращого розуміння та запам'ятовування граматичних форм необхідні додаткові наочні матеріали (картки, схеми, малюнки) та тактильні вправи, що полегшують розуміння абстрактних граматичних понять.

Розвиток фонетико-фонематичних навичок: Оскільки діти із ЗНМ часто мають проблеми з правильною звуковимовою та розрізненням звуків, важливо приділяти увагу розвитку фонематичного слуху як основи для подальшого засвоєння граматики.

Ускладнення в побудові зв’язного мовлення: Навчання повинно включати вправи на формування речень та розвиток зв’язного мовлення, оскільки дітям із ЗНМ важко будувати речення з граматично правильними формами та виражати свої думки.

Необхідність індивідуалізованого підходу: Для ефективного засвоєння граматики потрібно враховувати індивідуальний рівень мовленнєвого розвитку кожної дитини, що дозволяє підібрати оптимальні методи та темп навчання.

Отже, успішне засвоєння граматичних структур у дітей із ЗНМ потребує індивідуального підходу, врахування рівня мовленнєвого розвитку та використання спеціальних методів і прийомів, спрямованих на поступове формування лексико-граматичних навичок, зв’язного мовлення та загального мовленнєвого розвитку.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ ІІІ РІВНЯ

2.1. Характеристика методики діагностики граматичної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня

Результати дослідження граматичної структури мовлення відіграють важливу роль у процесі діагностики, а іноді стають вирішальними для формування логопедичного висновку. У дітей оцінюють рівень розвитку таких навичок:

а) особливості оволодіння морфологічною системою словозміни;

б) словотворення;

в) особливості розвитку синтаксичної сторони мовлення.

Хоча усне мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня є досить розгорнутим і в цілому достатнім для щоденного спілкування, однак в граматичній структурі їхнього мовлення все ще проявляються особливості оволодіння морфологічною системою словозміни і розвитку синтаксичної сторони мовлення (див. Дод. А). Значні порушення в комунікації зазвичай відсутні, але в ситуаціях, де вимагається використання конкретних слів, граматичних категорій чи синтаксичних конструкцій, мовленнєві недоліки стають більш помітними.

У повсякденному мовленні діти зазвичай використовуються правильно граматичні форми, категорії та синтаксичні структури (відмінки іменників, прикметників, рід, час і форми дієслів, узгодження, керування, а також прості та складні речення). Проте при ускладненні завдань або при потребі виразити менш знайомі відносини діти допускають граматичні помилки.

Найбільш типовим для дітей з мовленнєвими порушеннями є недостатня здатність помічати та узагальнювати мовні явища, зокрема звукові та морфологічні характеристики мови, такі як здатність до словозміни, словотворення та синтаксичну сторону мовлення.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня шляхом застосування дидактичних ігор, а також розробка та апробація відповідного дидактичного матеріалу для підвищення ефективності корекційного процесу.

На етапі констатувального експерименту метою було практичне дослідження рівня сформованості граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ ІІІ рівня. Експериментальне дослідження особливостей мовлення старших дошкільників із ЗНМ ґрунтувалося на сучасних підходах у психології та педагогіці. Для досягнення мети педагогічного експерименту необхідно було вирішити такі завдання:

- Вибір контрольної та експериментальної груп, а також визначення їх кількісного і якісного складу.
- Визначення критеріїв оцінки рівня розвитку граматичної складової мовлення у дітей із ЗНМ ІІІ рівня.
- Підбір діагностичних методик для виявлення особливостей розвитку граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.
- Проведення діагностики рівня сформованості граматичного компонента мовлення у дітей із ЗНМ у експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах.
- Проведення аналізу та інтерпретація отриманих результатів.

У дослідженні взяли участь двадцять дітей: 10 дітей ЕГ та 9 дітей КГ віком 5-6 років. Експериментальною базою дослідження було обрано заклади дошкільної освіти: ЗДО № 52, ЗДО № 41, ЗДО№ 33, Чернівецький міський інклюзивно-ресурсний центр №3 Чернівецької міської ради.

До експериментальної групи увійшли діти, які добиралися за певними критеріями:

− вік (5-6 років);

− рівень сформованості мовленнєвої діяльності (ЗНМ третього рівня);

− діти були у складі логопедичних груп ЗДО № 52, ЗДО № 41, ЗДО№ 33, ІРЦ №3 − діти відвідували дошкільні заклади не перший рік, і до початку нашого експериментального дослідження мали певний об'єм знань, умінь і навичок.

Для того щоб визначити наявні порушення граматичної системи мовлення дитини дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня, попередньо було проведено діагностичне вивчення особливостей розвитку усіх мовлених систем: лексичної, граматичної, фонетико-фонематичної, зв'язного мовлення і відібрано дітей із ЗНМ ІІІ рівня.

Перш ніж розпочати детальне вивчення граматичної складової словозміни та визначати особливості засвоєння дітьми мовних знань (морфологічні узагальнення та операції з ними), необхідно встановити, які саме види: експресивне чи імпресивне або обидва мовлення порушені у дитини та ступінь цих порушень. Для цього дитину просили показати предмети та дії на зображеннях або в ігровому процесі, а потім назвати їх відповідно до вказівок педагога. Далі дітям пропонували скласти коротку розповідь (3-4 речення) за сюжетними зображеннями або прослухати оповідання і відповісти на питання, спрямовані на перевірку розуміння почутого.

Спостереження особливостей мовлення старших дошкільників із ЗНМ у двох групах ЕГ і КГ виявило достатній рівень сприйняття мовлення, адресованого дитині, здатність звертати увагу на морфологічну структуру слова та опанування як змістовною (внутрішньою), так і зовнішньою будовою речення, а також засвоєння значення мовних одиниць на різних рівнях; наявність в дитини певного імпресивного та експресивного лексичного запасу та вміння формувати нескладні словосполучення і речення.

Під час констатувального експерименту були застосовані такі методи дослідження: спостереження, бесіди з дітьми та діагностування.

У експериментальній частині цього етапу ми використовували серію завдань для діагностики граматичної сторони мовлення, розроблених на

основі методик Трофименко Л.І. «Діагностика граматичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ», Кабельнікової Н.В. «Первинне недорозвинення мовлення у дітей» (див. Дод. Б). Ці методики спрямовані на вивчення мовленнєвого розвитку та комплексний підхід до діагностики дітей із порушенням мовлення логопедичного обстеження дітей із недорозвиненням мовленнєвої функції» та Малярчук А. «Обстеження мовлення дітей. Дидактичний матерыал» [17; 30; 54].

Для оцінювання граматичної сторони мовлення (дітей дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня) ми розробили критерії трьох рівнів: високий, середній і низький. Ці рівні відображатимуть ступінь сформованості основних граматичних навичок: словозміни, словотворення та розвитку синтаксичної сторони мовлення. Кожен рівень слід оцінювати на основі певних показників якості виконання завдань та мовленнєвої діяльності дитини.

Високий рівень (3 бали)

Словозміна: Дитина вільно використовує граматичні категорії відмінка, числа, роду. Безпомилково змінює слова за відмінками, правильно вживає відмінкові закінчення і узгоджує слова у реченнях.

Словотворення: Здатна до активного словотворення, утворює нові слова (відмінки, зменшувальні форми, префіксальні та суфіксальні форми) без помилок або з мінімальними неточностями.

Синтаксична сторона мовлення: Дитина здатна будувати прості та складні речення з правильним використанням синтаксичних конструкцій (узгодження підмета і присудка, правильне вживання відмінкових форм іменників та прикметників).

Речення логічно пов’язані між собою, дитина вміє послідовно висловлювати думки, використовуючи сполучники для зв’язку частин складних речень. Дитина активно використовує різні види речень (питальні, заперечні, розповідні), а також прості та складні речення (з сурядним і підрядним зв'язком). Можуть зустрічатися незначні помилки в узгодженні або

слововживанні, але вони не впливають на загальну зрозумілість висловлювань.

Середній рівень(2 бали)

Словозміна: Дитина в основному використовує відмінкові форми правильно, проте допускає окремі помилки в узгодженні роду, числа або відмінка. Помилки непостійні, можуть виправлятися після підказки або допомоги дорослого.

Словотворення: Дитина вміє утворювати нові слова, але іноді допускає помилки у використанні префіксів, суфіксів або закінчень. Здійснює помилки в словотворенні, зокрема у складних формах, однак після корекції може виправити їх.

Синтаксична сторона мовлення: Дитина будує прості речення з правильним узгодженням підмета і присудка, однак у складних реченнях можуть виникати помилки. Можливі труднощі з правильним вживанням відмінків і числових форм. Дитина може висловлювати свої думки, але інколи спостерігається порушення логічного зв'язку між реченнями. Мовлення менш структуроване. Дитина вживає переважно прості речення, іноді спробує використовувати складні, але з помилками в побудові. Частіше зустрічаються помилки в узгодженні слів (родові, числові, відмінкові форми), а також у виборі синтаксичних конструкцій. Неповні речення або пропуск окремих слів можливі.

Низький рівень (1 бал)

Словозміна: Дитина має значні труднощі з утворенням і використанням відмінкових форм, часто допускає граматичні помилки, плутає закінчення та не може узгоджувати слова в реченнях без значної допомоги дорослого.

Словотворення: Дитина мало використовує можливості словотворення. Часто допускає помилки, не може утворювати нові слова або робить це лише з допомогою дорослих. Рівень сформованості словотворення значно нижчий від вікової норми.

Синтаксична сторона мовлення: Дитина будує прості речення, але часто з помилками у відмінкових формах, числових формах іменників та дієслів. Складні речення практично не використовуються або будуються з грубими помилками. Мовлення незв'язне, дитина часто втрачає логіку висловлювань, пропускає важливі компоненти речення, не може самостійно зв'язати кілька речень у зв'язну розповідь. Дитина вживає лише прості речення, без сполучників, складні синтаксичні структури не використовуються. Багато помилок у граматичній будові речень, труднощі в узгодженні слів за родом, числом та відмінком, неправильне використання прийменників і сполучників, неповні речення.

Таким чином, комплексне оцінювання за цими критеріями дозволить констатувати рівень розвитку граматичної складової мовлення у дітей із ЗНМ і допоможе в подальшій корекційній роботі.

Нормативним критерієм розвитку граматичної складової мовлення є здатність дитини з нормальним мовленнєвим розвитком оволодіти такими граматичними формами: числовими формами іменників, дієслів і прикметників; відмінковими закінченнями іменників і прикметників; особовими формами дієслів; родовими формами дієслів і прикметників; видовими категоріями дієслів; морфологічне оформлення вже засвоєних граматичних категорій, а також поступове ускладнення структури речень.

Для оцінки розуміння та використання числових форм іменників, прикметників і дієслів ми показували дітям зображення різних предметів як в однині, так і у множині. Дидактичний матеріал (А.Я. Малярчук) включав як прості, так і складні слова, в тому числі слова з чергуванням звуків. Спочатку ми показували малюнки парами, а потім поодинці.

Для дослідження розуміння і використання дітьми родових форм ми використовували різні зображення, і просили дитину вказати, наприклад: Це заєць. У кого довгі вуха? Кому дамо морквину? Також дітям пропонували дібрати слова у потрібній формі, дати відповідь на питання (за малюнками).

– Хлопчик малює (кого?) ведмедя.

– Тато читає дітям (що?) книжку. (Додаток Б).

У ході дослідження морфологічної системи словозміни у дітей із ЗНМ було виявлено, що вони розуміють числові форми дієслів та іменників (наприклад, Стіл – столи – на столі. Вікно – вікна– на вікні…; автобус їде – автобуси їдуть), а також родові та числові форми іменників через граматичні форми прикметників (кругле яблуко – круглі яблука; жовте яблуко, жовта сукня, жовтий листок, жовті олівці). Водночас спостерігалися труднощі у опануванні та використанні таких морфем: числових, родових, відмінкових форм слів, а також у розумінні прийменників та в узгодженні числівників з іменниками.

Дослідження також показали, що діти із ЗНМ мають проблеми з правильним наголосом у багатьох словах, особливо під час їх зміни, наприклад: козáм замість кóзам.

Недоліки в засвоєнні граматичної категорії роду є неоднорідними. Невелика кількість дітей відчуває труднощі в узгодженні роду між іменниками та прикметниками (жовта сонечко, синя море, зелена відро). Також трапляються помилки під час визначення роду іменників за граматичною формою прикметників. Наприклад, при відповіді на питання "Про що можна сказати червоний, червона, червоне, червоні?" виникали помилки в розпізнаванні жіночого і чоловічого роду (червона яблуко). Додатково спостерігалося змішування відмінкових закінчень іменників різних відмін (Гриби ростуть під деревою).

Серед помилок, які допускають діти, можна виділити неправильне узгодження числівників з іменниками (наприклад, чотири барабанів, два дереви). Це може бути пов'язано з тим, що дитина орієнтується на значення іменника (чотири – багато), не враховуючи прийняті в мові правила узгодження. Такі помилки, ймовірно, свідчать про недостатню увагу дітей до граматичної структури мовлення.

Навіть при правильному розумінні значень засвоєних граматичних категорій деякі неправильні відповіді вказують на недостатній контроль за

граматичним та звуковим оформленням висловлювань, що може бути наслідком низької концентрації уваги. Наприклад, при виконанні завдань на вибір зображень, де пред'являються іменники та дієслова в однині та множині, діти частіше допускали помилки, коли зображення подавалися у розкиданому порядку, ніж коли їх подавали парами (стіл, груші, ложка, столи, груша, ложки тощо; що висить? що лежить? що лежить? що висять?).

При вживанні числових форм іменників дітям важко правильно утворювати слова, коли в корені відбувається чергування голосних (наприклад, 5 курки, замість 5 курок; 2 пень, замість 2 пня, чи 3 пні). Додаткові труднощі виникають під час утворення форм множини від іменників, які означають недорослість (котенятки). Такі помилки є типовими навіть для дітей з нормальним розвитком, але на більш ранніх етапах вікового розвитку.

Опанування видових та часових форм дієслів у дітей у ЕГ та КГ майже завершене. Помилки, хоча й рідкісні, трапляються переважно під час зміни дієслів за особами (наприклад, я їхаю). Однією з причин таких помилок, на нашу думку, є недостатнє засвоєння дітьми дієвідмін парадигми атипових дієслів.

Таблиця 2.1

Результати дослідження сформованості навичок словозміни

Групи	Рівні розвитку навичок словозміни (дітей / %)					
	Високий		Середній		Низький	
	діти	%	діти	%	діти	%
ЕГ	2	20	3	30	5	50
КГ	2	22,2	2	22,2	5	55,6

Під час добору матеріалу для визначення рівня сформованості навичок відмінювання іменників ми використовували слова різних родів (чоловічого,

жіночого, середнього) та назви як істот, так і неістот. Дітям також пропонували відповідати на запитання щодо різних ситуацій, зображених на малюнках, вставляючи потрібне слово у відповідній граматичній формі. Наприклад: «Кому приніс подарунки Дід Мороз?», «Чому радіють тварини?», «Що приніс Дід Мороз?» Отримані результати свідчать про те, що діти розуміють завдання і правильно відповідають на запитання, використовують закінчення слів, що дозволяє оцінити рівень сформованості системи відмінкової словозміни. Однак, під час добору слів у потрібній граматичній формі, діти допускали певні помилки, пов'язані з недостатнім знанням української мови (наприклад, Хлопчик домой прийшов), а також неправильно змінювали слова з чергуванням приголосних або мали труднощі з вимовою (дівчинка дає кістку собакє (собачкі) замість собаці, собачці).

Під час самостійного складання речень із запропонованими словами дитина повинна продемонструвати практичне розуміння предметно-синтаксичного значення граматичних морфем. Для цього дітям пропонувалося скласти речення із запропонованими словами. Правильно побудовані речення свідчили про розуміння значення морфем та доречне використання слів. Проте виявлені помилки показали певні особливості розвитку граматичної системи словозміни та труднощі у використанні окремих граматичних форм у самостійному мовленні. Серед таких помилок були неповні речення (наприклад, "Танцювали на сцені", "Олівцем малюють") та використання ненормативних слів (наприклад, "У шафі лежить одежа").

Дослідження показало, що діти розуміють прості прийменники, які вказують на місцезнаходження предмета або його напрямок. Наприклад, під час відповіді на запитання "Покажи, де заховані іграшки? Хто на дереві? Що під деревом? Звідки виходить тато?", діти відповідали за малюнком: "На дереві білочка", "Під деревом гриби", "Тато виходить з машини". Варто зазначити, що такі завдання були значно легшими для дітей із ЗНМ, які відвідували дошкільний заклад і навчалися протягом року. Діти, які не проходили

корекційного навчання або лише починали його, допускали значно більше помилок.

Дослідження синтаксичної системи мовлення у старших дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня показали, що діти загалом розуміють смислові зв’язки між словами при розумінні та складанні речень на основі окремих сюжетних картинок або їх серій. Вони в основному правильно відповідають на запитання, що стосуються різних змістових компонентів на малюнках або в ситуаціях (наприклад: Хто? Що? Що робить? Чим? На чому? Кому? Куди?). Наприклад, під час розуміння зв’язків у реченні "Восени листя падає з дерев на землю", 30% дітей (ЕГ) та 22,2% у (КГ) правильно відповідали на питання до цієї ситуації.

Таблиця 2.2

Результати дослідження сформованості навичок словотворення

Групи	Рівні розвитку навичок словотворення (дітей / %)					
	Високий		Середній		Низький	
	дітей	%	дітей	%	дітей	%
ЕГ	1	10	6	60	3	30
КГ	1	11,1	3	33,3	5	55,5

Діти найчастіше складають прості поширені речення за картинками (наприклад, "Діти йдуть по дорозі"), а іноді і складні речення (наприклад, "Хлопчик носить воду, щоб поливати дерево"). Ці завдання є легкими для дошкільників, оскільки вони часто тренуються в умовах дошкільних закладів. Однак самостійне складання речень без опори на наочність і з використанням слів у різних граматичних формах (наприклад, стіл, столи, за столом, на столі) викликає труднощі. Це вказує на недостатнє засвоєння предметно-

синтаксичних значень слів і труднощі з формуванням іменниково-прийменникових конструкцій.

Особливості розвитку синтаксичної сторони мовлення у дітей також проявляються у неправильному використанні прийменників. Навіть найпростіші прийменники (у, на, з, під, до) інколи пропускаються або неправильно вживаються (наприклад, "Листки падають з деревов"). Складніші прийменники (з-під, між, через) або сполучники практично не використовуються дітьми. Результати дослідження сформованості навичок синтаксичної сторони мовлення свідчать про низький рівень у двох групах 70% у (ЕГ), та 66,6 % у (КГ). Високий рівень показала одна дитина у контрольній групі (*Таблиця 2.3*).

Таблиця 2.3

Результати дослідження сформованості навичок синтаксичної сторони мовлення

Групи	Рівні розвитку сформованості навичок синтаксичної сторони мовлення (дітей / %)					
	Високий		Середній		Низький	
	дітей	%	Дітей	%	дітей	%
ЕГ	-	0	3	30	7	70
КГ	1	11,1	2	22,2	6	66,6

Отже, у дітей із ЗНМ ІІІ рівня на тлі розвинутого мовлення спостерігаються певні відхилення у формуванні кожного компоненту мовленнєвої системи. У їхньому мовленні зберігається ситуативність, труднощі у побудові різних типів складних речень, що особливо проявляється під час описів за картинками чи у спонтанних висловлюваннях. Прості речення в самостійних оповідях часто включають лише підмет, присудок і додаток, що свідчить про недостатнє засвоєння прикметників, числівників,

прислівників та дієприслівників. У мовленні таких дітей нерідко трапляються одноманітність і неточності у вживанні узагальнюючих слів, відтінків значень, назв природних явищ і абстрактних понять. Структура складнопідрядних речень часто спрощена, ще недостатньо засвоєні розділові та протиставні сполучники. Незважаючи на розуміння зв'язків між подіями, вони інколи неправильно використовують складнопідрядні конструкції.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження рівня сформованості граматичної будови мовлення на констатувальному етапі

Групи	Рівні розвитку граматичної будови мовлення (%)		
	Високий	Середній	Низький
	%	%	%
ЕГ	10 %	40 %	50 %
КГ	14,8 %	25,9 %	59,3 %

2.2. Аналіз результатів дослідження

Проведене нами дослідження граматично правильної будови мовлення у дітей із ЗНМ ІІІ рівня дало можливість оцінити рівень розвитку мовленнєвих навичок за трьома основними критеріями: словозміна, словотворення та синтаксична сторона мовлення. На основі цих критеріїв було виділено три рівні граматичної правильності мовлення: високий, середній і низький (*Таблиця 2.4*).

Детальний аналіз отриманих результатів для кожного з рівнів констатував високий рівень граматичної складової мовлення у 10 % дітей в експериментальній групі і 14,8 % у контрольній групі (Рис.1.).

Діти з високим рівнем граматично правильної будови мовлення впевнено використовують граматичні категорії відмінка, числа та роду. Вони

безпомилково змінюють слова за відмінками та правильно вживають відмінкові закінчення, узгоджуючи слова у реченнях. Це свідчить про високий рівень оволодіння граматичними формами і здатність застосовувати їх автоматично, що вказує на успішний розвиток мовленнєвої компетентності.

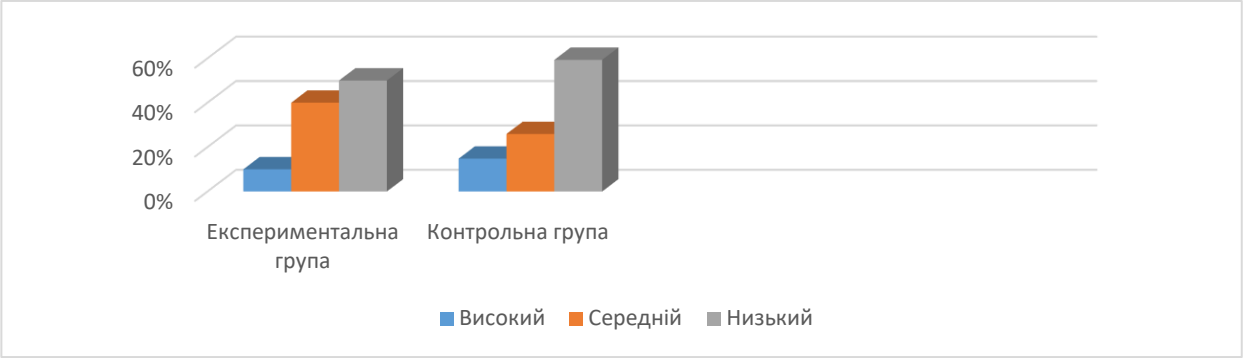

Рис. 1. Рівні сформованості граматичної будови мовлення (констатувальний етап дослідження)

Діти цього рівня активно використовують словотворчі навички. Вони здатні самостійно утворювати нові слова, вільно маніпулюють суфіксами, префіксами та закінченнями, утворюють зменшувальні форми та похідні слова без суттєвих помилок. Це свідчить про здатність гнучко застосовувати правила словотворення, що сприяє збагаченню словникового запасу та розвитку мовленнєвої креативності.

На високому рівні діти будують прості й складні речення з правильним узгодженням підмета і присудка, логічно пов’язують речення між собою, застосовують сполучники для зв’язку частин складних речень. У їхньому мовленні зустрічаються різні види речень — питальні, заперечні, розповідні, що дозволяє варіювати синтаксичні конструкції. Невеликі неточності в узгодженні або слововживанні не впливають на загальну зрозумілість висловлювань, що свідчить про сформованість навичок комунікативної компетентності.

Діти із середнім рівнем 40% (ЕГ) і 25,9% (КГ) в основному використовують відмінкові форми правильно, однак інколи допускають помилки в узгодженні роду, числа або відмінка (*Таблиця 2.4*). Такі помилки не є сталими й можуть коригуватися після підказки чи допомоги дорослого, що

вказує на певний рівень сформованості навичок, але нестабільність у їх використанні.

На цьому рівні діти здатні утворювати нові слова, однак частіше роблять помилки у використанні префіксів, суфіксів або закінчень, особливо в складніших словотворчих конструкціях. Ці неточності можуть бути виправлені після корекції з боку дорослого, що свідчить про часткове оволодіння словотворчими навичками.

Мовлення дітей на середньому рівні характеризується вмінням будувати прості речення з правильним узгодженням підмета і присудка, однак при побудові складних речень спостерігаються помилки. У них також виникають труднощі з логічним зв'язком між реченнями, спостерігається тенденція до використання більш простих синтаксичних конструкцій. Порушення в узгодженні слів та пропуски окремих слів свідчать про недостатньо сформовану граматичну будову мовлення. Більше половини досліджуваних виявили низький рівень граматично правильної будови мовлення 50% (ЕГ) та 59,3% (КГ). Діти з низьким рівнем мають значні труднощі з утворенням та використанням відмінкових форм, часто плутають закінчення та не можуть узгоджувати слова у реченнях. Їм потрібна значна допомога дорослих, щоб скласти граматично правильне речення. Це свідчить про слабкий рівень розвитку граматичних навичок і нездатність застосовувати їх у мовленні (*Таблиця 2.4*).

Можливості словотворення у дітей з низьким рівнем є значно обмеженими, часто вони роблять помилки, не можуть утворювати нові слова самостійно, або потребують значної допомоги дорослого. Рівень сформованості словотворчих навичок значно нижчий від вікової норми, що свідчить про загальну затримку мовленнєвого розвитку.

Діти з низьким рівнем використовують переважно прості речення, часто з помилками у відмінкових формах, числових формах іменників та дієслів. Їхнє мовлення не пов'язане логічно, вони часто пропускають важливі компоненти речення і не можуть самостійно скласти зв'язну розповідь.

Складні речення майже не використовуються, сполучники та прийменники вживаються неправильно або зовсім не використовуються. Це свідчить про значні прогалини у розвитку синтаксичних навичок.

Аналіз отриманих результатів свідчить, що рівень розвитку граматично правильної будови мовлення у дітей із ЗНМ ІІІ рівня коливається від високого до низького. Діти з високим рівнем (10% (ЕГ) і 14,8% (КГ)) демонструють впевнене володіння граматичними формами, активно використовують словотворчі навички та здатні будувати складні речення. Діти середнього рівня (40% (ЕГ) і 25,9% (КГ)) мають загалом сформовані навички, проте вони є нестійкими і потребують корекції. У дітей із низьким рівнем (50% (ЕГ) і 59,3% (КГ)) спостерігається загальна затримка в розвитку граматичних та синтаксичних навичок, що потребує тривалої корекційної роботи.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ ІЗ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ ІІІ РІВНЯ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

3.1. Розробка дидактичних ігор для формування граматично правильної будови мовлення

Граматична компетенція розглядається як ключова навичка, яка проявляється в інтуїтивному використанні граматичних форм рідної мови відповідно до правил морфології, словотворення та синтаксису, а також у відчутті граматичної правильності й здатності коригувати мовлення згідно з граматичними нормами.

Граматична правильність мовлення у дитини дошкільного віку формується мимовільно під час мовленнєвої практики, як побічний продукт діяльності. Свідоме засвоєння граматичних правил полягає в тому, що дитина адаптує свою мовленнєву діяльність до комунікативних ситуацій. Як результат, у неї розвивається здатність розпізнавати граматичні форми і застосовувати відповідні правила, що веде до формування граматичної компетенції.

При розробці методики формування граматичної будови мовлення ми враховували послідовність, з якою діти освоюють граматику рідної мови, особливості засвоєння різних граматичних компонентів, труднощі, з якими стикаються діти старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня, а також вимоги державного стандарту у сфері дошкільної освіти.

У процесі розвитку навичок словотворення у дітей старшого дошкільного віку особливо важливо організувати систему продуктивних словотворчих моделей. На початкових етапах роботи необхідно уточнити зв'язок між значенням морфеми та її звуковою формою, а потім закріпити цю залежність через порівняння слів із однаковими морфемами. Це дозволяє визначити спільний компонент значення у таких словах, виділити загальну

морфему та уточнити її значення. На завершальному етапі словотворчі моделі закріплюються за допомогою спеціально підібраних вправ.

Розвиток граматично правильного мовлення у дітей включає такі аспекти: контроль за граматичною правильністю їх висловлювань і попередження помилок; наслідування мовленнєвого зразка педагога, чиє мовлення відповідає всім нормам; застосування дієвих методів і прийомів для формування граматично правильного мовлення як під час занять, так і в повсякденному житті[33].

Для розвитку граматично правильного мовлення у дітей ми пропонуємо такі методи: дидактичні ігри та вправи, розповіді з включенням слів, у яких діти часто роблять помилки, робота з картинками а також складання дітьми розповідей із використанням групи слів на тему, запропоновану вихователем.

Дидактичні ігри є важливим засобом розвитку граматичних навичок у дітей. При розробці дидактичних ігор ми враховували ряд педагогічних вимог:

1. Обирали дидактичну гру, орієнтуючись на типові помилки дітей, рівень мовного розвитку.
2. Кожна гра мала чітко визначену мету та ключове навчальне завдання.
3. Матеріали для гри підбирали так, щоб діти могли порівнювати правильні й неправильні граматичні форми.
4. Ігри мали заохочувати дітей до мислення й стимулювати їх розумову активність.
5. Використовували матеріали, що вже знайомі дітям, для кращого розуміння гри.
6. Залучали наочні матеріали, які полегшать засвоєння граматичних форм.
7. Проводили ігри весело й динамічно, з використанням ігрових прийомів.

Розроблені нами дидактичні ігри, для розвитку граматично правильного мовлення, охоплюють різні напрямки, і проводяться в системі та розділені на блоки:

- **Блок 1.** Ігри на формування системи морфологічної словозміни
- **Блок 2.** Ігри на формування синтаксичної сторони мовлення.

Кожен блок включає різні групи дидактичних ігор із залученням іграшок, предметів та картинок (як предметних, так і сюжетних).

До першого блоку входять ігри в яких формуються навички словотворення і словозміни у дошкільників. Наприклад: «Магічна скринька слів», «Перетвори тваринку», «Словотворчі сходинки», «Чарівні слова-зайчики», «Словотворча лотерея» та інші.

Магічна скринька слів

Матеріали: коробка або мішечок, картки зі словами (базові іменники).

Опис: Діти "дістають" зі скриньки слова (наприклад, "ліс", "квітка", "будинок"). Після цього, в залежності від варіанту гри, потрібно утворити нові слова. Ведучий може запитувати: "Як називається мешканець лісу?", "Що виросте з квітки?" або "Хто живе у будинку?". Діти придумують слова на основі основного слова, змінюючи форму або утворюючи нові слова (лісовий — лісничий, квітковий — квіткар тощо).

Корекційна спрямованість: Формування навичок словотворення і словозміни у старших дошкільників.

Перетвори тваринку

Матеріали: картки з різними тваринами.

Опис: Кожній дитині дається картка із зображенням тварини (наприклад, "лев", "слон", "жираф"). Діти мають придумати і записати/сказати, як змінюється це слово у різних формах: однина-множина, чоловічий-жіночий рід (де можливо). Наприклад: лев — левиця, слони — слониха.

Корекційна спрямованість: формування навичок словотворення і словозміни у старших дошкільників.

Словотворчі сходинки

Матеріали: сходинки з малюнками або словами.

Опис: На кожній сходинці зображено слово, яке діти мають змінити (наприклад, "пташка", "дерево"). Мета гри — підніматися по сходах, змінюючи слово на кожній сходинці. Наприклад, на першій сходинці слово

"дерево" можна змінити на "деревце", на другій — на "деревинка", і так далі. Діти отримують винагороду за кожну правильну словозміну.

Корекційна спрямованість: формування навичок словотворення і словозміни у старших дошкільників.

Чарівні слова-зайчики

Матеріали: картки з предметами та персонажами казок.

Опис: Діти обирають одну картку і розповідають історію, але з умовою: у розповіді вони мають змінювати форми слів у залежності від контексту. Наприклад, якщо картка із зображенням "зайця", то можна утворювати різні форми: зайченя, зайці, зайчиха тощо. За кожне нове слово — один бал.

Корекційна спрямованість: формування навичок словотворення і словозміни у старших дошкільників.

Словотворча лотерея

Матеріали: картки зі словами (іменники) та кубики.

Опис: На картках написані слова у базовій формі. Діти кидають кубик, де кожне число відповідає зміні форми слова (наприклад, 1 — множина, 2 — зменшувальна форма, 3 — інша частина мови). Витягнувши картку і кинувши кубик, дитина виконує завдання. Наприклад: слово "книга", число 2 — виходить "книжечка".

Корекційна спрямованість: Розвивають навички словотворення та словозміни, допомагаючи дітям краще орієнтуватися у мовних закономірностях.

Другий блок складають ігри, спрямовані на розвиток вміння старших дошкільників використовувати прості поширені речення і деякі види складних синтаксичних структур. Наприклад: «Будуємо речення разом», «Склади історію з речень», «Хто з ким і що робить?», «Розповідь за малюнками», «Речення з кубиків» та інші.

Будуємо речення разом

Матеріали: картки з малюнками різних предметів, людей, дій.

Опис: Діти обирають по одній картці з кожної категорії: "хто?" (наприклад, хлопчик), "що робить?" (малює), "де?" (на вулиці), "коли?" (вранці). Зі слів на картках діти складають поширене речення, додаючи слова для зв’язності: "Хлопчик малює на вулиці вранці." Можна ускладнити завдання, пропонуючи скласти речення із додаванням підрядної частини: "Хлопчик малює на вулиці, коли світить сонце."

Корекційна спрямованість: Розвиток вміння старших дошкільників використовувати прості поширені речення і деякі види складних синтаксичних структур.

Склади історію з речень

Матеріали: кубики із словами, які позначають дії, обставини часу і місця, підмети.

Опис: Діти кидають кубики і складають з випавших слів речення. Наприклад, випало: "дідусь", "читає", "вечорами", "на подвір’ї". Дитина складає речення: "Дідусь вечорами читає на подвір’ї." Після цього пропонується додати друге речення, яке з’єднується з першим за допомогою сполучника "тому що" або "і". Так, поступово діти складають цілу історію з логічно пов’язаних речень.

Корекційна спрямованість: Розвиток вміння старших дошкільників використовувати прості поширені речення і деякі види складних синтаксичних структур.

Хто з ким і що робить?

Матеріали: картинки персонажів (наприклад, кіт, песик, дівчинка) та дій (грається, їсть, малює) і локацій (парк, садок, кухня).

Опис: Дітям потрібно створити речення за схемою: хто + з ким + де + що робить. Наприклад, "Кіт і песик граються в парку." Можна додати ускладнення — попросити дитину розказати, що станеться, якщо змінити локацію або дію, або скласти речення з пояснювальною частиною: "Кіт і песик граються в парку, тому що там багато місця."

Корекційна спрямованість: Розвиток вміння старших дошкільників використовувати прості поширені речення і деякі види складних синтаксичних структур.

Розповідь за малюнками

Матеріали: серія малюнків, що зображують послідовність дій (наприклад, дитина поливає квіти, квіти виростають).

Опис: Дітям показують серію малюнків, і вони мають розповісти історію, використовуючи різні типи речень: прості поширені речення і, за можливості, складнопідрядні. Наприклад: "Дівчинка поливає квіти. Квіти ростуть швидко, бо дівчинка дбає про них."

Корекційна спрямованість: Розвиток вміння старших дошкільників використовувати прості поширені речення і деякі види складних синтаксичних структур.

Речення з кубиків

Матеріали: кубики з написами типів слів (хто? що робить? де? чому? коли?).

Опис: Кидаючи кубики, діти обирають слова для складання речення за вказаними категоріями. Наприклад, випали слова: "дівчинка", "грає", "у дворі", "тому що гарна погода", "вранці". Дитина складає: "Дівчинка грає у дворі вранці, тому що гарна погода."

Корекційна спрямованість: Гра допомагає розширити речення, додаючи нові елементи і пов'язуючи їх.

Дидактичні ігри є поширеним у дошкільних закладах, однак у ЗДО не завжди вдало обираються відповідні ігри для досягнення поставленої мети. Часто гра організовується без належного планування, оскільки ігри для формування граматично правильного мовлення недостатньо описані в методичних матеріалах і рідко включені у плани виховної роботи дошкільних закладів.

Успішне проведення дидактичних ігор у корекційній роботі вимагає ретельної підготовки з боку логопеда. Першим кроком є аналіз мовленнєвих

потреб і можливостей дітей, що дозволяє вибрати гру, яка відповідає рівню розвитку мовлення та індивідуальним особливостям кожної дитини. Логопед повинен чітко визначити мету гри — які саме навички планується розвивати чи коригувати (зв'язне мовлення, звуковимову, фонематичний слух, граматику тощо).

Другим важливим етапом є підбір необхідних матеріалів і наочних посібників. Гра повинна бути забезпечена візуальними та тактильними матеріалами, які допоможуть дітям краще сприймати й виконувати завдання. Це можуть бути картинки, іграшки, картки, таблиці чи аудіоматеріали.

Також логопед повинен продумати часові рамки гри, щоб врахувати вікові особливості дітей, їхню здатність зосереджувати увагу. Гра не повинна бути занадто довгою або навпаки, надто короткою, аби діти могли повноцінно зануритися в ігровий процес.

Дидактична гра має чітку структуру, яка забезпечує системність та ефективність заняття. Вона включає три основні частини: вступну, основну та підсумкову.

Вступна частина: У цьому етапі логопед вводить дітей у гру, пояснюючи правила та завдання. Важливо, щоб пояснення було доступним і цікавим, щоб діти відразу зацікавилися грою. Логопед може використовувати короткі наочні приклади або демонстрації, щоб показати, як саме виконувати завдання. Вступна частина має активізувати увагу дітей та створити позитивний настрій на подальшу діяльність.

Основна частина: Це ключовий етап гри, де діти виконують різноманітні завдання, що спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок. Під час основної частини діти повинні максимально проявляти свою активність і взаємодіяти між собою, а логопед спостерігає за процесом, надає корекційні поради та підтримку. Основна частина може включати різні етапи ігрового процесу — від простих вправ до складніших завдань, які допомагають дитині застосовувати мовленнєві навички у різних ситуаціях.

Підсумок: На завершальному етапі логопед разом із дітьми підбиває підсумки гри, аналізує її результати. Важливо, щоб підсумки були позитивними та мотиваційними, навіть якщо не всі діти виконали завдання ідеально. Логопед може вказати на досягнення кожної дитини, відзначити успіхи, а також дати поради щодо покращення окремих аспектів мовлення.

Процес впровадження дидактичних ігор у корекційно-розвивальні заняття повинен бути поступовим, з огляду на мовленнєвий рівень дітей і їхні можливості. Він може включати кілька етапів:

1. Підготовчий етап: На початку логопед знайомить дітей із грою, розвиває їхні основні комунікативні навички та пояснює правила. На цьому етапі завдання ігрової діяльності можуть бути простими й базуватися на знайомих мовленнєвих ситуаціях.
2. Етап адаптації: Діти поступово входять у ритм ігрової діяльності, освоюють нові мовленнєві завдання. Логопед підтримує інтерес до гри, надаючи підказки і допомогу там, де це необхідно, але поступово збільшує самостійність дітей у виконанні завдань.
3. Етап активного залучення: На цьому етапі діти вже впевнено виконують завдання в рамках гри, розвиваючи власні мовленнєві навички. Важливо, щоб гра передбачала участь усіх дітей, підтримувала активну комунікацію між ними та стимулювала розвиток різних мовленнєвих аспектів.
4. Контрольний етап: Наприкінці кожної серії ігор проводиться аналіз досягнень і прогресу дітей. Логопед відзначає успіхи, визначає проблемні моменти і, за необхідності, коригує програму ігрових занять для подальшого поліпшення мовленнєвих результатів.

Такий поетапний підхід забезпечує ефективність дидактичних ігор у корекційній роботі, допомагаючи поступово і стабільно покращувати мовленнєві навички дітей із ЗНМ.

3.2. Ефективність використання дидактичних ігор для формування граматично правильної будови мовлення дітей із ЗНМ III рівня.

Проведене дослідження продемонструвало позитивний вплив дидактичних ігор на формування граматично правильної будови мовлення у дітей із ЗНМ III рівня. Результати дослідження підтвердили, що цілеспрямоване використання спеціально розроблених дидактичних ігор, адаптованих до мовленнєвих потреб дітей, сприяє поступовому покращенню граматичних навичок, таких як правильне вживання відмінків, узгодження слів за родом та числом, а також побудова простих розповідних і питальних речень.

На котрольному етапі дослідження результати показали значне зростання показників сформованості навичок словозміни у дітей з експериментальної групи в порівнянні з контрольною групою. Учасники експериментальної групи, які брали участь у спеціально розроблених дидактичних іграх, демонстрували суттєве покращення в навичках словозміни, зокрема у вживанні відмінкових форм, узгодженні іменників з прикметниками за родом та числом, а також у правильному використанні дієслівних форм часу та особи.

Таблиця 3.1

Результати дослідження сформованості навичок словозміни на контрольному етапі дослідження

Групи	Рівні розвитку навичок словозміни (дітей / %)					
	Високий		Середній		Низький	
	діти	%	діти	%	діти	%
ЕГ	4	40	3	30	3	30
КГ	2	22,2	2	22,2	5	55,6

Виявлено, що в експериментальній групі показники правильної словозміни зросли. Зменьшилась кількість дітей, в яких виявили низький рівень: з 50% до 30%. На 20 % зросли показники з високим рівнем розвитку навичок словозміни (40%), тоді як у контрольній групі цей показник не змінився. Такі результати свідчать про те, що дидактичні ігри ефективно сприяють розвитку мовленнєвих навичок, завдяки чому діти краще використовують граматичні категорії відмінка, числа, роду. Правильно змінюють слова за відмінками, правильно вживають відмінкові закінчення і та активно використовують граматичні конструкції у повсякденному спілкуванні (*Таблиця 3.1*).

На контрольному етапі дослідження було зафіксовано значне зростання показників сформованості навичок словотворення у дітей з експериментальної групи порівняно з контрольною групою. Завдяки використанню дидактичних ігор, спрямованих на розвиток словотворення, учасники експериментальної групи продемонстрували помітне покращення в утворенні похідних слів, засвоєнні суфіксів та префіксів, а також у вмінні створювати нові слова за зразком або за аналогією (*Таблиця 3.2*).

Таблиця 3.2

Результати дослідження сформованості навичок словотворення на контрольному етапі дослідження

Групи	Рівні розвитку навичок словотворення (дітей / %)					
	Високий		Середній		Низький	
	дітей	%	дітей	%	дітей	%
ЕГ	5	50	4	40	1	10
КГ	2	22,2	3	33,3	4	44,4

Показники з високим рівнем зростання навичок словотворення в експериментальній групі зріс на 40%, що значно перевищує показник контрольної групи, де зростання цього показника становило близько 10%. Діти з експериментальної групи більш впевнено використовували нові словотворчі конструкції у мовленнєвій діяльності, активно включаючи їх у повсякденне спілкування, тоді як у контрольній групі спостерігався лише незначний прогрес у цьому напрямку.

Ці результати свідчать про ефективність дидактичних ігор у розвитку словотворчих навичок, а також підтверджують їхню роль у формуванні граматично правильної будови мовлення.

Внаслідок регулярного використання дидактичних ігор, спрямованих на розвиток синтаксичної сторони мовлення, було виявлено суттєве зростання показників сформованості синтаксичних навичок у дітей з експериментальної групи порівняно з контрольною групою. Діти з експериментальної групи продемонстрували значний прогрес у побудові простих та поширених речень, правильному використанні узгодження слів у реченні, а також у вмінні створювати більш складні синтаксичні конструкції, включаючи прості складносурядні та складнопідрядні речення (*Таблиця 3.3*).

В експериментальній групі на 20% зменшилось дітей з низьким рівнем сформованості синтаксичних навичок, тоді як у контрольній групі цей показник зменшився лише 10%. Діти з експериментальної групи не тільки збільшили кількість вживаних синтаксичних конструкцій, а й демонстрували кращу якість побудови речень, відзначалося менше помилок у використанні граматичних зв’язків, про що свідчить високий рівень сформованості синтаксичних навичок, який зріс відразу на 30 %, тоді як у контрольній групі цей показник не змінився 11,1 %

Отримані результати підкреслюють ефективність дидактичних ігор для розвитку синтаксичної сторони мовлення, що сприяє поступовому засвоєнню дітьми правил побудови речень і структуруванню їхніх висловлювань відповідно до норм граматики.

Таблиця 3.3

Результати дослідження сформованості навичок синтаксичної сторони мовлення на контрольному етапі дослідження

Групи	Рівні розвитку сформованості навичок синтаксичної сторони мовлення (дітей / %)					
	Високий		Середній		Низький	
	дітей	%	Дітей	%	дітей	%
ЕГ	3	30	2	20	5	50
КГ	1	11,1	3	33,3	5	55,6

На завершальному етапі дослідження спостерігалося суттєве покращення показників сформованості граматичної будови мовлення у дітей з експериментальної групи. За результатами аналізу рівнів сформованості, високий рівень граматичних навичок зріс на 20%, що свідчить про значне підвищення здатності дітей правильно будувати речення, використовувати різні граматичні форми та узгоджувати слова (*Таблиця 3.4*).

Таблиця 3.4

Результати дослідження рівня сформованості граматичної будови мовлення на контрольному етапі дослідження

Групи	Рівні розвитку граматичної будови мовлення (%)		
	Високий	Середній	Низький
	%	%	%
ЕГ	40 %	30 %	30 %
КГ	18,5 %	29,6%	51,9 %

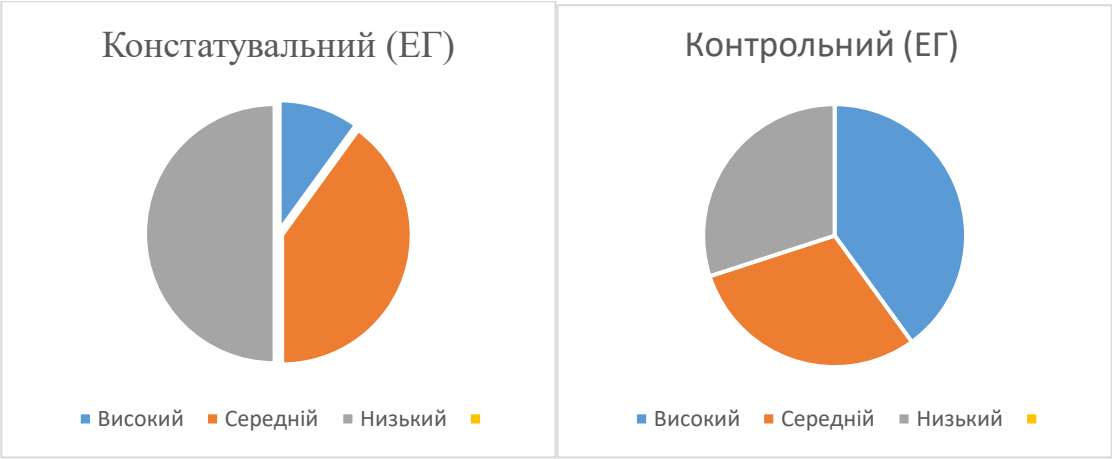

Рис. 3.1. Динаміка рівнів сформованості граматичної будови мовлення на констатувальному та контрольному етапах дослідження в експериментальній групі

Одночасно відбулося зниження низького рівня сформованості граматичної будови мовлення на 20% у ЕГ, що підкреслює ефективність використаних дидактичних ігор у роботі з дітьми. Ці зміни в експериментальній групі вказують на те, що ігровий підхід сприяв не тільки загальному підвищенню граматичної підготовки дітей, але й допоміг зменшити кількість дітей з недостатньо розвиненими граматичними навичками, що є важливим показником ефективності дослідницької програми.

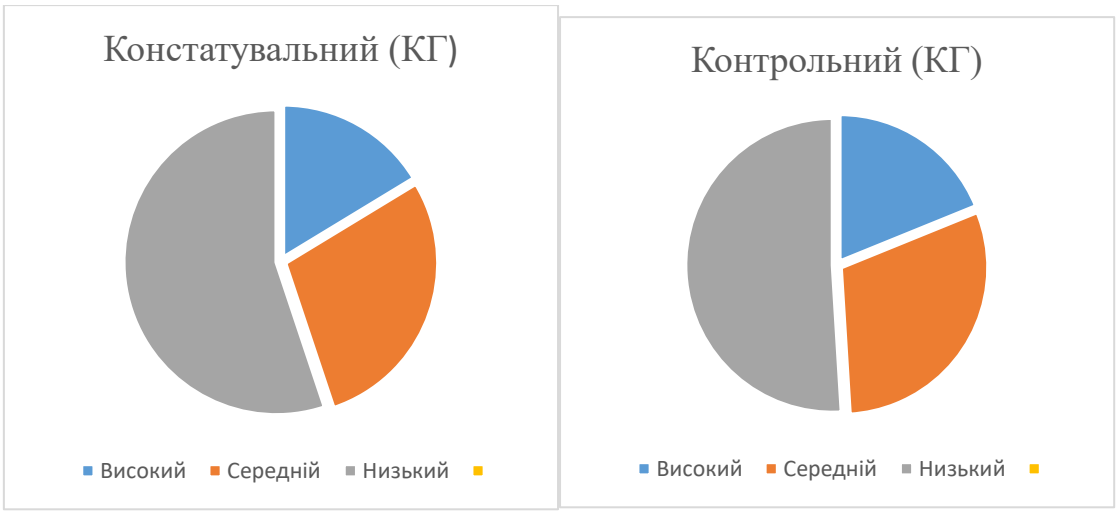

Рис. 3.2. Динаміка рівнів сформованості граматичної будови мовлення на констатувальному та контрольному етапах дослідження в контрольній групі

У контрольній групі спостерігалося незначне покращення рівня сформованості граматичної будови мовлення, яке склало приблизно 5%. Це покращення, хоч і свідчить про певний поступ у засвоєнні мовленнєвих навичок, вказує на обмеженість результатів без використання спеціально розроблених дидактичних ігор.

Зміни у контрольній групі були менш вираженими порівняно з експериментальною групою, і переважно стосувалися засвоєння найпростіших граматичних конструкцій та зменшення окремих типових помилок. Проте відсутність значного прогресу в засвоєнні складніших синтаксичних і морфологічних форм вказує на необхідність цілеспрямованої та структурованої методики для більш ефективного розвитку мовленнєвих навичок у дітей з загальним недорозвиненням мовлення.

3.3. Рекомендації щодо використання дидактичних ігор в навчально-виховному процесі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення

Ушинський К. високо цінував дидактичні ігри та вправи, зібравши багато корисних прикладів у своїй книзі «Рідне слово» для розвитку мовлення дітей. Він наголошував на важливості правильної методики їх проведення та вдалого підбору запитань, оскільки кожна дидактична вправа включає запитання та відповідь. «У перших вправах, як зазначав Ушинський, педагог має активно керувати дитячими спостереженнями, думками і мовленням, радіючи, коли діти правильно відповідають на конкретні запитання, наприклад: як називається предмет, його частини чи колір. Пізніше запитання можуть ускладнюватися, так щоб відповідь складалася з цілих речень, як-от: що їсть кінь, які бувають коні за мастю? Надалі запитання повинні спонукати дітей до відповіді кількома реченнями, наприклад: як їсть корова, а як кінь? Чим схожі осел і кінь, а чим осел і корова? І, зрештою, запитання мають підготувати дітей до самостійного опису предметів, про які в книзі нічого не згадується, але які вони можуть самі дослідити» [7].

Логопедична робота з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) будується на основі певних принципів, які забезпечують ефективність корекційних заходів та сприяють гармонійному розвитку мовлення. До основних принципів відносяться:

Систематичність і послідовність: Логопедична робота повинна проводитися регулярно, з дотриманням певної послідовності, починаючи з найпростіших завдань і поступово ускладнюючи їх. Це дозволяє дитині засвоювати мовні навички на кожному етапі.

Індивідуальний підхід: Кожна дитина з ЗНМ має свої особливості мовленнєвого порушення, тому програма корекції повинна враховувати індивідуальні потреби та можливості кожної дитини.

Комплексність: Корекційна робота повинна охоплювати всі аспекти мовлення — звуковимову, фонематичний слух, граматичні навички, лексичний запас, зв'язне мовлення. Це сприяє гармонійному розвитку мовленнєвої системи дитини.

Ігрова форма навчання: Для дошкільників найбільш природною є ігрова діяльність, тому використання ігрових методів у логопедичній роботі допомагає створити мотивуючу атмосферу і полегшує засвоєння нових мовних навичок.

Співпраця з батьками та педагогами: Для досягнення максимальних результатів важливою є тісна взаємодія логопеда з батьками та педагогами, які підтримують корекційну роботу в щоденному спілкуванні та навчанні дитини.

Дидактичні ігри є одним із найефективніших засобів для корекції мовленнєвих порушень у дітей із ЗНМ. Вони поєднують у собі навчальну і розважальну складові, що дозволяє активізувати мовленнєву діяльність дитини без надмірного напруження. Граючи, діти несвідомо тренують свої мовні навички, збагачують словниковий запас, розвивають фонематичний слух і граматичні навички.

Дидактичні ігри можуть бути спрямовані на вирішення різних завдань:

Розвиток звуковимови: Артикуляційні ігри та вправи допомагають дитині навчитися правильно вимовляти звуки, формувати правильне звукове сприйняття.

Розвиток граматичних навичок: Ігри, спрямовані на формування правильної структури речень, допомагають дитині навчитися вживати відмінкові та родові форми, узгоджувати слова в реченні.

Збагачення лексичного запасу: Лексичні ігри сприяють розширенню словникового запасу, що дозволяє дитині точніше і повніше висловлювати свої думки.

Розвиток зв'язного мовлення: Ігри на складання оповідань, опис предметів, побудову діалогів допомагають формувати вміння будувати зв'язні висловлювання.

Вибір дидактичних ігор для корекційної роботи з дітьми із ЗНМ залежить від рівня мовленнєвого розвитку кожної дитини та специфіки її мовленнєвих порушень. При виборі та адаптації ігор потрібно враховувати декілька ключових аспектів. Ігри повинні бути адаптовані до мовленнєвих можливостей дитини. Якщо гра буде занадто складною, дитина може втратити інтерес і відмовитися від виконання завдань. Навпаки, занадто прості ігри не сприятимуть прогресу в розвитку мовлення.

Важливо, щоб дидактичні ігри були цікавими для дітей, мали яскраві візуальні елементи, активні дії, які залучають дитину в процес навчання.

Логопед повинен враховувати індивідуальні особливості дитини, її інтереси, темп засвоєння матеріалу, а також можливі труднощі в певних аспектах мовлення.

Для підтримання інтересу дитини та полегшення розуміння завдань важливо використовувати наочні матеріали — картинки, іграшки, таблиці.

Таким чином, правильний вибір і адаптація дидактичних ігор є ключовими елементами успішної логопедичної роботи з дітьми із ЗНМ, оскільки ігрова діяльність мотивує дітей до мовленнєвої активності та сприяє поступовому подоланню мовленнєвих порушень.

При підборі дидактичних ігор важливо враховувати рівень мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ). Розуміння цих рівнів допомагає ефективно підібрати завдання, які відповідатимуть потребам дитини та сприятимуть подоланню її мовленнєвих труднощів.

Перший рівень ЗНМ: Для дітей, які мають мінімальний мовленнєвий розвиток, рекомендовані ігри, спрямовані на розвиток звуковимови, артикуляції та фонематичного слуху. Це можуть бути ігри з простими зоровими або звуковими стимулами, які допомагають дітям розрізняти звуки та відтворювати їх.

Другий рівень ЗНМ: Ігри мають зосереджуватися на формуванні базового лексичного запасу та побудові простих речень. Корисними будуть завдання на розвиток граматичних навичок, наприклад, складання речень за картинками або використання певних граматичних форм у процесі гри.

Третій рівень ЗНМ: Дітям із третім рівнем ЗНМ рекомендуються ігри, що стимулюють розвиток зв’язного мовлення та граматичної структури. Ігри на складання текстів, побудову діалогів і розвиток зв’язного висловлювання допомагають дітям опанувати складніші мовленнєві структури.

Четвертий рівень ЗНМ Для дітей із ЗНМ четвертого рівня рекомендують дидактичні ігри, які спрямовані на вдосконалення усіх аспектів мовлення: лексичного, граматичного, фонетичного, а також на формування навичок зв’язного мовлення.

Мотивація дітей є ключовим фактором у досягненні успіху в корекційній роботі. Щоб дитина з інтересом брала участь у дидактичних іграх, логопед повинен використовувати різні способи стимулювання:

Ігрова атмосфера: Ігри повинні бути веселими, насиченими цікавими елементами та яскравими матеріалами. Це може включати використання ляльок, мультимедійних засобів, музики та різних видів взаємодії, які залучають дитину в процес.

Різноманітність завдань: Використання різних типів ігор і завдань допомагає уникнути монотонності та підтримувати інтерес дитини протягом усього заняття.

Похвала та заохочення: Діти повинні відчувати підтримку і визнання своїх успіхів. Логопед може використовувати різні форми заохочення — словесну похвалу, наклейки, символічні нагороди, щоб мотивувати дітей до активної участі в грі.

Співпраця з іншими дітьми: Ігри в групах або парах сприяють розвитку комунікаційних навичок і стимулюють дітей до взаємодії. Такий підхід також підвищує інтерес до ігор через соціальний аспект.

Оцінювання результатів гри є важливим етапом корекційної роботи, що дозволяє аналізувати прогрес дитини та коригувати подальші завдання. Логопед повинен звертати увагу на кілька аспектів:

Якість виконання мовленнєвих завдань: Важливо оцінювати, наскільки дитина правильно виконує завдання гри, наприклад, чи правильно вимовляє звуки, чи граматично правильно будує речення, чи збагачує словниковий запас.

Динаміка розвитку: Оцінка повинна враховувати, як змінилися мовленнєві навички дитини з часом, порівнюючи початковий стан із результатами після декількох занять.

Взаємодія з іншими дітьми: Оцінювання також повинно враховувати, як дитина взаємодіє з іншими дітьми в процесі гри, як розвиваються її комунікативні навички та вміння працювати в команді.

Мотивація і активність: Логопед може оцінювати, наскільки активно дитина бере участь у грі та як зберігається її інтерес до заняття. Це допомагає зрозуміти, чи варто вносити зміни в організацію ігор для підтримання мотивації дитини.

Регулярне оцінювання результатів гри дасть можливість коригувати план корекційної роботи, підбирати нові ігри й завдання, щоб максимально ефективно підтримувати мовленнєвий розвиток дитини.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження підтвердило важливість дидактичних ігор як ефективного інструменту у формуванні граматично правильної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня.

У першому розділі дослідження розглянуто основні теоретичні аспекти розвитку граматичної будови мовлення у дошкільників, зокрема з урахуванням дітей із ЗНМ. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

Особливості нормотипового розвитку мовлення у дошкільників показали, що мовленнєвий розвиток у цьому віці має динамічний характер, охоплюючи опанування лексики, граматики та зв'язного мовлення. У дітей, які розвиваються типово, відбувається поступове формування граматичних категорій, що закладає основу для грамотного усного та писемного мовлення.

Роль ігор у розвитку мовлення дошкільників обґрунтована з позиції психолого-педагогічних досліджень, які підкреслюють важливість гри як провідної діяльності дошкільного віку. Ігрова діяльність не тільки активізує когнітивні процеси, але й створює сприятливі умови для засвоєння мовних норм. Це дозволяє висунути припущення, що ігровий підхід є одним із найефективніших засобів у корекційній роботі з дітьми із ЗНМ.

Порушення граматичної будови мовлення у дітей із ЗНМ визначено як системне явище, що охоплює недосконалості в засвоєнні граматичних категорій, таких як узгодження, відмінювання, правильне вживання словоформ тощо. Недостатній рівень сформованості граматичних навичок суттєво ускладнює спілкування дітей і впливає на їхню соціалізацію та навчальну діяльність.

Особливості навчання граматики дітей із ЗНМ зумовлюють необхідність комплексного та поступового підходу до навчання, зокрема із використанням дидактичних ігор, які дозволяють дітям у цікавій формі закріплювати граматичні правила та розширювати мовний досвід.

Другий розділ присвячений практичному дослідженню рівня сформованості граматичної будови мовлення у дітей із ЗНМ ІІІ рівня. За результатами проведеної діагностики зроблено такі висновки:

Методика діагностики граматичної будови мовлення підтвердила свою ефективність у визначенні ступеня сформованості основних граматичних структур у дітей із ЗНМ. Вона дозволяє виявити найбільш уразливі аспекти мовлення, такі як системи морфологічної словозміни та формування синтаксичної сторони мовлення.

Аналіз результатів дослідження показав, що більшість дітей із ЗНМ ІІІ рівня мають значні труднощі в засвоєнні граматичних категорій (низький рівень граматично правильної будови мовлення 50% (ЕГ) та 59,3% (КГ)), що підтверджує необхідність цілеспрямованої корекційної роботи для покращення їхньої граматичної компетенції. Виявлені проблеми дозволили сформулювати завдання для корекційної роботи в подальших етапах.

У третьому розділі викладено практичні аспекти корекційної роботи, що базується на використанні дидактичних ігор для формування граматично правильної будови мовлення у дітей із ЗНМ ІІІ рівня. Зокрема, досягнуто наступних результатів:

Розробка дидактичних ігор виявила ефективність спеціально підібраних ігрових завдань, спрямованих на закріплення певних граматичних навичок, таких як узгодження, відмінювання, утворення складних речень. Ігри активізують інтерес дітей до навчання, сприяють кращому засвоєнню граматики.

Ефективність використання дидактичних ігор підтвердилась у результаті впровадження методичних рекомендацій у логопедичній роботі. Результати контрольного тестування показали значне (30%) підвищення високого рівня граматичної правильності мовлення у дітей в ЕГ 40%, що свідчить про доцільність використання ігор як основного методу корекції.

Рекомендації щодо використання дидактичних ігор включають поради щодо їх систематичного впровадження в навчально-виховний процес.

Зокрема, рекомендується поєднувати ігрові завдання з іншими видами діяльності, що стимулюють мовленнєву активність, розвивають зв’язне мовлення та граматичні навички дітей із ЗНМ.

Встановлено, що ігрові завдання сприяють розвитку лінгвістичних навичок та інтеграції мовленнєвих умінь у навчальний процес, підвищуючи мотивацію та залученість дітей до мовленнєвої діяльності. Розроблені методичні рекомендації можуть бути корисними для логопедів, педагогів і вихователів, які працюють з дітьми із ЗНМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина Л.Є. *Діагностика стану сформованості операції аналогії у дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії*. Збірник наукових праць: Вип. 3. К.: Актуальна освіта. 2006. С.11 – 19.
2. Аніщук А. М. *Інклюзивна освіта*: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта». Ніжин : НДУ ім.. М. Гоголя, 2016. 227 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. (2021). Режим доступу: https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
4. Бабенко, О. М., Кольцова, І. В. *Застосування ігрових технологій у розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.* Віче: психологія і комп'ютери, 2016. 66-72 с.
5. Бущак О. О., Дмитрів Ю. М. Особливості формування граматичної сторони мовлення в дітей дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня. *«Сучасні тенденції та актуальні проблеми педагогічної освіти»:* матеріали ІІІ наук.-практ. студентської конференції, Львів 2018. С. 19 – 20.
6. Богуш А. М. *Дошкільна лігводидактика: теорія і методика*. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 210-212 с.
7. Богуш А. М. *Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років*. Монографія. 2-е видання. К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. 374 с.
8. Бондар В. І., Синьов В.М. *Дефектологічний словник*. К.: «МП Леся», 2021. 528 с.
9. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. *Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс*: навч.- метод. посіб. для роботи з дітьми із порушеннями мовлення Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2020. 124с.
10. *Вступ до спеціальності*: конспект лекцій з дисципліни «Вступ до спеціальності» для студентів денної форми навчання спеціальності 016 «Спеціальна освіта» / укладач О. М. Кас'яненко. Мукачево: МДУ, 2020. 72с.

11. Гаврилов О. В. *Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навчальний посібник.* Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
12. Дарда С.М. *Корекційні заняття з логопедії в ДНЗ*: у 2 частинах. Ч. 1 Вид. 2-ге, без змін. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 336 с.
13. Т.В. Дуткевич. *Дошкільна психологія*: навч.посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
14. Дуткевич Т.В. *Дошкільна психологія* (курс лекцій і практикум): навч. посіб.. Кам'янець-Подільський, ПП Буйницький О.А, 2006. 320 с.
15. *Логопедична допомога дітям з фонетико-фонематичними вадами мови*: Методичні рекомендації у 2-х ч. / Укл. М.В. Артюх. К.: ІЗМН, 1996. 163с.
16. *Ігри для розвитку фонетико-фонематичних процесів у дошкільників*. /Укл. Сушко І.В.2019.Режим доступу: https://vseosvita.ua/library/embed/01001n7m-7dfe.doc.html
17. Кабельнікова Н.В. *Первинне недорозвинення мовлення у дітей (клінічний, психолінгвістичний та психолого-педагогічний аспекти)*: навч. посіб. Херсон: Борисфен-про, 2017. 222с.
18. Калмикова Л.О. *Розвиток мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: діагностико-розвивальна програма*: монографія. Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2010. С. 110-112.
19. Калмикова Л. О. *Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти:* навч. посіб. для студ. ВНЗ. К.: НМЦВО. 2003. 300 с.
20. Кошель А. П., Дмитренко, О. С. *Ігрові технології в освітньому процесі закладів дошкільної освіти*. InterConf. 2020. No1 (28). С. 128-131.
21. Кошель А. П., Кошель В. М., Міненок А. О. Розвиток soft skills у майбутніх вихователів ЗДО як необхідний компонент конкурентоспроможності на ринку праці. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 12 (168) / Нац. ун-т «Черн. колегіум» ім. Т.Г. Шевченка* ; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК, 2021. С. 194-198.
22. Кляп, М.І. *Окремі аспекти мовлення дітей старшого дошкільного віку із*

загальним недорозвиненням мовлення. Scientific Journal “Virtus”, Issue, Part I, January, 2018. С. 132-135.

23. Крутій К.Л. *Формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку*: Монографія. Запоріжжя: «ЛІПС», 2004. С. 74-75 .
24. Крутій К.Л. *Словотворчість як базовий компонент граматично правильного мовлення дитини.* зб. наук. пр.: «Професійна творчість в системі підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів»/ Ред. Т.І. Сущенко та ін. Випуск 7. Київ Запоріжжя, 1997. С.122-125.
25. Крутій К.Л. *Індивідуальні мовленнєві заняття з дітьми як засіб формування граматично правильного мовлення*: зб. наук. пр. Південноукраїнського державного педагогічного університету. Одеса, 1998. С.38-41.
26. *Літала сорока по зеленім гаю: дит. та молодіж. укр. нар. Ігри* / упоряд. та авт. прим. Г. В. Довженок; худож. С. Г. Урбанська. К.: Молодь, 1990. 160 с.
27. *Логопедія*: підручник / за ред. М.К. Шеремет. К.: Вид. дім «Слово», 2016 С. 328-401.
28. Луцан Н. І. Розвиток зв’язного мовлення дошкільника в мовленнєво ігровій діяльності: лінгводидактичнй аспект. 10-те вид. Кам'янець- Подільськ: *Наука і освіта,* 2014. 119-122 с.
29. Марченко І.С. Формування творчого зв’язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку: автореф. канд. пед. наук: спец. 13.00.03. корекційна педагогіка . Київ, 2001. 20 с.
30. Малярчук А.Я. *Обстеження мовлення дітей*: Дидактичний матеріал. К.: Літера ЛТД, 2003. 104 с.
31. Мельник І. В. *Застосування ігрової діяльності у педагогічному процесі розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення*. Острог: Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька акад.». Серія «Психол. науки», 2018. 73-78 с.
32. *Методичні рекомендації до курсу Основи логопедії, сурдопедагогіки, тифлопедагогіки*: уклад. Портницька Н. Житомир: ЖДУ ім. І.Франка, 2023. 52 с.

33. Миронова С. Особливості професійної діяльності корекційного педагога у роботі з сім'ями, що виховують дітей з порушеннями у розвитку / *Дефектологія*. № 4. 2006. С. 27–30.
34. Молошна І.А. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації:* матеріали V Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (5 квітня 2016 року, м. Суми). Суми. 2016. С. 119–123.
35. *Організація корекційно-відновлювальної роботи з дітьми дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: збірка практичних матеріалів творчої групи вчителів-логопедів дошкільних закладів* / Під ред. Н.В. Азовської. Херсон 2009. 141.
36. Поліщук С.В. *Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення*. зб. наук. пр.: Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2011. Вип. 17(2). С. 286-293.
37. Проскуріна, О. М., Кравченко А. І. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції, (15 лютого 2018 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П, 2018. С 104–108.
38. Рібцун Ю. В. *Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення*: програмно-методичний комплекс. К., 2012. С. 33-69.
39. Рібцун Ю. В. Урахування класифікацій мовленнєвих порушень у диференційній діагностиці. *Український логопедичний вісник:* зб. наук. пр. Вип. 3. 2012. С. 51–58.
40. Рібцун Ю.В. *Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ*. Харків: Основа, 2012. 239с.
41. Рібцун Ю. В. Організація та проведення у логопедичній групі ігор з правилами. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матер. І Всеукр.

наук.-практ. конф., 7–8 лютого 2012 р., м. Суми. Суми: Вид-во СуДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. С. 47–53.

42. Рібцун Ю. В. Братики-автомобілі: багатоваріативна дидактична гра з мовленнєвими завданнями для дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку із ЗНМ (ІІІ рівень) і ФФНМ. *Логопед*. 2011. № 5 (5). С. 25–26.
43. Рібцун Ю. В. Гра як засіб мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ . *Теорія і практика сучасної логопедії* : зб. наук. пр. К., 2004. Вип. 1. С. 150-165.
44. Савінова Н.В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності / автореф. дис. …канд. пед. наук: спец. 13.00.02. теорія і методика навчання (українська мова) Одеса, 2005. 21 с.
45. Січкарчук Н.Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності: автореф. дис. …канд. пед. наук: спец. 13.00.03. корекційна педагогіка. Київ, 2011. 23 с.
46. Соботович Є.Ф. *Методика виявлення мовних порушень у дітей і діагностика їх готовності до навчання*. К.: Освіта, 1998. С. 6-29.
47. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія.* 2003. №2. С. 2 – 11.
48. Тарасун В.В. *Превентивне навчання дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку*: Монографія К., 1998. 255 с.
49. Тарасун В.В. *Логодидактика*. Навчальний посібник. 2-е видання К.: Видавничий дім «Слово», 2011. 392 с.
50. Тищенко В. Недорозвиток та недорозвинення: фрагмент лінгвістичного аналізу деяких логопедичних термінів. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Збірник наукових праць: Вип. 3. К.: Актуальна освіта. 2006. С. 3 – 9.
51. Трифонова О. С. Розвиток мовленнєвої діяльності дітей у працях науковців . *Наука і освіта*: наук.-практ. журнал. 2012. № 5. С. 123-129.

52. Трофименко Л.І. Формування різних типів семантичних зв'язків між словами у дітей дошкільного віку із ЗНМ . *Дефектологія.* 2005. №4. С. 37 – 40.
53. Трофименко Л.І. Дослідження особливостей формування лексичного значення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: науково-методичний збірник. Вип. 4. 2002. С. 276-279.
54. Трофименко Л.І. *Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ*: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф. Соботович. К.: Актуальна освіта, 2007. 120 с.
55. Трофименко Л.І. *Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення*: програмно-методичний комплекс. К.: Актуальна освіта, 2013. С. 110-138.
56. Трофименко Л.І. *Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку:* монографія. Київ, 2014. 142 с.
57. Тичина К. О. Вивчення батьківського ставлення до дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Науково-методичний журнал «*Логопедія*». К. : ДІА. 2017. № 10. 74–83 с.
58. Шеремет М. К. Формування усного зв'язного висловлювання у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. *Педагогіка та методика спеціальні*: зб. наук. ст. НПУ ім. М.П. Драгоманова. К., 2001. Вип. 2. С. 100 - 106.
59. Шеремет М.К., Тарасун В.В. *Логопедія*. К.: Видавничий Дім «Слово», 2020. 376 с.
60. Яремчук О. Я, Кравченко К. Л. Загальне недорозвинення мовлення у дошкільників: особливості вияву та психокорекційна робота. 17- те вид. Кам'янець-Подільськ: *Вісн. практ. психології та соц. роботи*, 2019. С. 219-227.
61. Levitsky V.E. To the question about forming of lexico-grammatical side of broadcasting for the children of senior preschool age with the general excalation of broadcasting. Actual problems of the correctional education: Ministry of Education

and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. Issue 5. Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015. P. 162-174

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна характеристика граматичної будови мовлення різних рівнів мовленнєвого розвитку у дітей із ЗНМ *(За Н.В. Кабельніковою)*

Критерії	І рівень мовленнєвого розвитку	ІІ рівень мовленнєвого розвитку	ІІІ рівень мовленнєвого розвитку	ІV рівень мовленнєвого розвитку
Граматична будова мовлення	Діти не використовують морфологічні елементи для відтворення граматичних відношень. У мовленні домінують кореневі слова, позбавлені флексій.	Спостерігаються грубі помилки під час використання граматичних конструкцій; змішування відмінкових форм іменників «(їде машину» - замість їде на машині); часто іменники вживаються у називному відмінку, а дієслова в інфінитиві або у формі 3 особи однини та множини теперішнього часу. Труднощі виявляються також під час зміни іменників за числами. Діти неспроможні узгоджувати прикметники з іменниками та числівники з іменниками.	Спостерігаються численні аграматизми у вигляді порушень узгодження числівників з іменниками, прикметників з іменниками у роді, числі, відмінку. Помилки під час використання як простих, так і складних прийменників.	Поодинокі аграматизми, що стосуються використання іменників у родовому, знахідному відмінках множини; складних прийменників; поодиноких порушень узгодження прикметників з іменниками, коли в одному реченні наявні іменники жіночого та чоловічого роду в однині та множині; зберігаються поодинокі порушення узгодження прикметників з іменниками.
Фразове мовлення	«Фраза» складається з лепітних елементів, які послідовно відтворюють ситуацію, що вонипозначаютьПри цьому дитина активно залучає пояснювальні жести.Мовлення дитини поза ситуацією є незрозумілим для оточуючих. Лепітні звукосполучення в залежності від ситуації	Діти користуються у мовленні тільки простими за синтаксичною структурою фразами, що складаються із 2-3-х, рідше 4-х слів.	Діти користуються розгорнутим фразовим мовленням, будують речення різні за складністю синтаксичної структури. Мовлення характеризується наявністю елементів лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення.	Розгорнуте фразове мовлення із залишковими (поодинокими) явищами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення.

Додаток Б

Приклади завдань для діагностики граматичної сторони мовлення

Вивчення рівня сформованості системи морфологічної словозміни (за Трофименко Л.І.)

Завдання 1.– Це заєць. У кого довгі вуха? Кому дамо морквину? Кого ми бачили у лісі? Про кого ця загадка? З ким ти познайомився?

– Це зебра. У кого смугаста шкіра? До кого підійшли діти? На кого вони дивляться? Кому діти дали траву? З ким ви познайомилися у зоопарку? Про кого ця загадка?

Завдання 2. Дібрати слова у потрібній формі, дати відповідь на питання (за малюнками).

– Хлопчик малює (кого?) ведмедя.
– Тато читає дітям (що?) книжку.
– Хлопчик витирається (чим?) рушником.
– На дереві багато (чого?) яблук.

Завдання 3. Із названих слів вибрати тільки ті, які звучать схоже (для дітей старшого віку): – Заєць, зайці, м'яч, стіл, зайцеві, м'ячем, заячий.

Завдання 4.Утворити ряд слів за аналогією: Стіл – столи – на столі. Вікно– … Шафа – … Куля – …

Завдання 5. Скласти речення зі словами: м'яч, ложкою, у шафі, м'ячем, малюю, малюють (для дітей старшого віку).

Для дослідження розуміння та використання прийменникових конструкцій дитину просять дати відповідь на запитання з опорою на картинку, за демонстрацією дій.

Завдання 6. – Де заховані іграшки? (під столом, за шафою, за дверима, в столі). – Хто на дереві? – Що під деревом? – Хто стоїть біля стола?

Виконати доручення: Поклади ручку на книжку (під книжку, в книжку).

Закінчити речення (за малюнком). – Діти ідуть до … (лісу). – Тато виходить з … (машини). – Гриби ростуть під … (деревом).

Вставити у речення пропущене слово (за малюнком) (для дітей старшого віку). – Пташка вилетіла … клітки. – Пташка залетіла … клітку.

– Квіти поставили … вазу. – Книжка упала … шафу. – Машина зупинилась … світлофором.

Дослідження рівня сформованості системи морфологічної словозміни (за Кабельніковою Н.В.)

Завдання 1. *Узгодження іменника і прикметника* перевіряється за допомогою завдань, в яких обстежуваному пропонується відповісти на питання з опорою на наочні картинки, наприклад, які фрукти, овочі за кольором, формою, смаком (*Жовтий лимон, жовта груша, жовте яблуко, жовті банани тощо*).

Завдання 2. *Узгодження іменника та числівника* відбувається на основі виконання завдання типу: „Назвати кількість зображених предметів." (*1 курка, 2 курки, 3 курки, 4 курки, 5 курок; 1 пень, 2 пня, 3 пні, 4 пні, 5 пнів*).

Завдання 3. *Здатність до змінювання іменника за числами* обстежується під час гри „Хто тут живе?". До картинок-назв домівок тварин (вулик, кубло, барліг, будка) дитину просять підібрати і назвати картинки із зображенням їх мешканців в однині та множині (*бджола, бджоли; птах, птахи; ведмежа, ведмежата*).

Завдання 4. Вивчення стану сформованості *навички словозміни іменника в однині та множині за відмінками* пропонується для виконання ряд завдань.

1. Називний відмінок (хто? що?) Родовий відмінок (кого? чого?)

Дітям пропонується розглянути картинки і відповісти на питання хто (що) це? і чого не вистачає на малюнках художника.

Картинка. У майстерні художника Папуги стоять недомальовані картини і портрети його друзів: 1) заєць без вуха, без лапи; 2) зайці без вух, без двох лап;

1) курка без хвоста; 4) курки без хвостів; 5) машина без колеса; 6) машини без коліс; 7) будинок без вікна; 8) будинок без вікон.

2. Давальний відмінок (кому? чому?) Знахідний відмінок (кого? що?) Дітям пропонується розглянути картинки і відповісти на питання: а) Кому приніс подарунки Дід Мороз? Чому радіють тварини? б) Що приніс Дід Мороз?

Картинка. Дід Мороз роздає подарунки 1) у сірого зайця - оранжева морквина, у білого зайця - оранжева морквина, 2) у сірого гусака - блакитне відро, у білого гусака - блакитне відро, 3) у сірої миші - жовтий колосок, у білої миші - жовтий колосок.

3. Орудний відмінок (ким? чим?) Дітям пропонується розглянути картинки і відповісти на питання: „Чим діти працюють?"

Картинка. Діти працюють в саду. Хлопчики майструють шпаківню, один з них пилить пилкою дошку, інший – забиває цвяхи молотком. Дві дівчинки скопують землю лопатами.

4. Місцевий відмінок (про кого? про що?) „Про що хочуть розповісти один одному звіри, птахи?"

Картинка: 1) мавпа з бананами; 2) їжак з яблуком; 3) 2 чаплі з жабами в дзьобах; 4) 2 горобця з черв'яками в дзьобах.

Завдання 5. *Узгодження іменника і займенників* на мовленнєвому матеріалі (займенники - *мій, твій, ваш*, іменники - *стілець, чашка, рушник, годинник, пальто*).

Завдання 6. *Вміння користуватися різними формами дієслова і їх зміни за часом* дитині пропонується розглянути картинки та відповісти на питання: а) Що робила дівчинка? Що робить дівчинка? Що робитиме дівчинка? б) Що зробила дівчинка? Що робить дівчинка? Що зробить дівчинка? (*1 – Дівчинка **читала** книгу. 2 – Дівчинка **читає** книгу. 3 – Дівчинка **читатиме** книгу*.)

Дослідження рівня сформованості сформованості навичок словотворення (за Кабельніковою Н.В.)

Здатність до словотворення передбачає вміння дитини використовувати граматичні засоби (префікси, суфікси, флексії) для утворення слів, що належать до різних частин мови.

З метою ***вивчення навичок словотворення*** дитині пропонують виконати ряд завдань (на матеріалі картинок) з використанням інструкції: «Зміни слова за зразком».

1. Утворення **множини** іменників від однини: *лось – лосі; карась –...; півень –...; кінь – ...; журавель – ...; ведмідь – ....*

2. Утворення іменників зі **значенням пестливості**: *стіл – столик; м'яч – ...; ліс – ...; барабан – ...; квітка – ...; книга – ...; шапка – ...; вікно – ...*

3. Утворення прикметників від іменників за допомогою суфікса **-н-**: *ліс – лісний; вода – ...; ніч – ...; народ – ...; сир – ...; холод – ....*

4. Утворення прикметників за допомогою суфікса **-ов-**: *світ – світовий; ліс – ...; ананас – ...; рис – ...; дуб – ...; кит – ....*

5. Вправа на утворення прикметників за допомогою суфікса **-еньк-**: *сірий – сіренький; легкий – ...; малий – ...; смачний – ...; білий – ...; круглий – ....*

6. Утворення **дієслів префіксальним способом**. Дитині пропонується серія сюжетних малюнків, логопед запитує: «Що робив хлопчик?» (*1 - Хлопчик йшов по дорозі. 2 - Хлопчик до школи підійшов. 3 - Хлопчик до школи увійшов. 4 - Хлопчик зі школи вийшов. 5 - Хлопчик від школи відійшов. 6 - Хлопчик через дорогу перейшов. 7 - Хлопчик додому прийшов.*).

7. Скажи **одним словом**: *хліб з пшениці – пшеничний*; *сік з вишні – ...; м'яч з гуми – ...; сумка зі шкіри – ...; стіл з дерева – ...; шуба з хутра – ....*

8. Утворення **присвійних прикметників**: «Чиї частини тіла?» *(Лисячий хвіст,*

ведмедячі вуха, заячі вуха, білячий хвіст, біляче вухо, риб'яча голова, риб'ячий хвіст).

Приклади завдань для діагностики синтаксичної сторони мовлення (за Трофименко Л.І.)

Завдання 1. Розуміння смислових зв'язків між словами в реченні. Дати відповідь на питання за малюнком. – Восени листя падають з дерев на землю. – Що падає з дерев? – Листя що роблять? – Коли листя падають? – Звідки (з чого) падають? – Куди падають?

Завдання 2. Те ж саме. − Навесні у ведмедиці в барлозі народилися ведмежата. − Хто народився у ведмедиці? − Що зробили ведмежата? − У кого народилися ведмежата? − Де народилися ведмежата? − Коли вони народилися?

Виявлення труднощів узагальненого граматико-смислового значення речення.

Завдання 3. Вибрати ті малюнки, які схожі з такими реченнями: − Дівчинка несе квіти. − Хлопчик виходить з автобуса. − Мама готує обід.

Завдання 4. Переставити слова в реченні. Скажи по-іншому.

− Траву їсть корова. (Про кого говориться в реченні?).

− Багато грибів зібрали діти в лісі. (Про кого говориться в реченні? Про що говориться в реченні?).

− Землю засипало снігом. (Про що говориться в реченні?).

Завдання 5. Виділення головних членів речення.

− Хлопчик їде на велосипеді. (Про кого говориться в реченні? Що говориться в реченні?)

Складання речень за опорними словами. При цьому виявляються труднощі граматичного оформлення речення.

Завдання 6. Послухай слова, склади речення (з опорою на наочність).

− З, пташка, вилітає, клітки.

− Гарне, мама, купила, плаття.

− Маленькі, принесли, лісу, з, діти, пташеня.

(Для ускладнення завдання слова подаються в незмінному вигляді.)

Додаток В

Міністерство освіти і науки України

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Методичні рекомендації щодо використання дидактичних ігор в навчально-виховному процесі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення

Беспалько Г.М.

Чернівці – 2024

Зміст

Вступ 3
Розділ 1. Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) у дітей: характеристика та особливості 5
1.1. Загальне недорозвинення мовлення: поняття, рівні розвитку 5
1.2. Психолого-педагогічні особливості дітей із ЗНМ 14
1.3. Вплив загального недорозвинення мовлення на навчально-виховний процес 17
Розділ 2. Методологічні засади використання дидактичних ігор у корекційній роботі 20
2.1. Основні принципи логопедичної роботи з дітьми із ЗНМ 20
2.2. Дидактичні ігри як засіб корекції мовленнєвих порушень 21
2.3. Особливості вибору та адаптації дидактичних ігор для дітей із ЗНМ 23
Розділ 3. Класифікація дидактичних ігор для корекційної роботи з дітьми із ЗНМ 24
3.1. Ігри для розвитку звуковимови (артикуляційні ігри, ігри на розвиток фонематичного слуху) 24
3.2. Ігри для розвитку граматичних навичок (вправи для формування правильної граматичної структури мови) 25
3.3. Ігри для розвитку лексичного запасу (ігри на формування активного та пасивного словника) 26
3.4. Ігри для розвитку зв'язного мовлення (вправи на побудову простих і складних речень, розвиток монологічного та діалогічного мовлення) 28
3.5. Ігри для розвитку дрібної моторики та координації, які сприяють мовленнєвому розвитку 29
Розділ 4. Алгоритм проведення дидактичних ігор у навчально-виховному процесі 31
4.1. Підготовка логопеда до проведення гри 31
4.2. Структура дидактичної гри
4.3. Поетапність включення ігор у корекційно-розвивальні заняття 32
Розділ 5. Практичні рекомендації щодо організації та проведення дидактичних ігор 34
5.1. Рекомендації для логопедів щодо підбору ігор залежно від рівня ЗНМ 34
5.2. Взаємодія логопеда з вихователями та батьками при використанні дидактичних ігор 35
5.3. Способи підвищення мотивації дітей до гри 35
5.4. Оцінювання результатів гри: аналіз прогресу дитини 36
Список використаних джерел 37
Додатки 40